35e jaargang no. 1 maart 1999

# Het eerste vrouwenklooster van Oudewater

door dr. K. Goudriaan

## Inleiding

De kloosters die de stad Oudewater heeft geteld, hebben weinig zichtbare sporen in het stadsbeeld nagelaten. Een uitzondering is het kerkje in de Kapellestraat, dat sinds de restauratie in 1985 als politiebureau dienst doet. Dit kapelletje is het restant van een kloostercomplex, dat zich van de Kapellestraat tot aan de stadsmuur uitstrekte. Naar aanleiding van de restauratie heeft uitgebreid bouwhistorisch onderzoek van het kloosterterrein plaatsgevonden: een verslag daarvan door Annema is in dit tijdschrift gepubliceerd.[1]

De kloostergebouwen hebben achtereenvolgens aan twee gemeenschappen van vrouwelijke kloosterlingen onderdak geboden. Omstreeks 1400 vestigde zich een groep zusters vanuit Schoonhoven in Oudewater. Na eerst andere onderkomens te hebben gehad, betrokken zij in 1412 een pand aan de Kapellestraat, dat zij vervolgens uitbreidden tot een heel complex. Maar in 1428 moesten deze zusters vanwege politiek-kerkelijke partijstrijd uitwijken naar Leiden. Ze stichtten toen een nieuw klooster onder Oegstgeest, genaamd Mariënpoel. De achtergelaten gebouwen in Oudewater verkochten ze in 1430 aan een andere gemeenschap, de zusters van Over-Issel. Deze gemeenschap is vanaf dat moment tot aan de Reformatie in 1572 zonder onderbreking in het gebouw blijven wonen. Naar de patroonheilige werd dit klooster het Sint Ursulaconvent genoemd. Ook bezigde men de aanduiding Oude Convent, om het te onderscheiden van het Nieuwe of Sint Annaconvent van de cellezusters in de Gasthuissteeg, dat pas in 1518 werd gesticht.[2]

Deze bijdrage is gewijd aan het eerste convent dat aan de Kapellestraat neerstreek. De lotgevallen van dit convent na de verhuizing naar Oegstgeest blijven buiten beschouwing. Ook van het Oudewaterse Sint Ursulaconvent van na 1430 blijft de geschiedenis onbesproken. Met name voor het materiële reilen en zeilen van dat klooster in de zestiende eeuw is tamelijk veel materiaal aanwezig, dat een grondige analyse zou verdienen. Maar een dergelijk onderzoek zou het kader van dit artikel te buiten gaan. Omdat Annema de opbouw van het kloostercomplex aan de Kapellestraat al zo voortreffelijk heeft gereconstrueerd, hoeft daarnaar onze aandacht evenmin uit te gaan. We concentreren ons dus op de 'menselijke' kant van de geschiedenis van het eerste klooster.

Er zijn verschillende redenen voor om dat te doen. De geschiedenis van dit convent tot 1428 is nauw verweven met én exemplarisch voor de vroege ontwikkeling van de Moderne Devotie in Holland: de geestelijke vernieuwingsbeweging in de Noordelijke Nederlanden waarvan meester Geert Grote van Deventer de inspirator was. Binnen de Hollandse Moderne Devotie neemt het klooster te Oudewater een bijzondere positie in, omdat het zich als eerste vrouwenconvent aansloot bij het zogenaamde Kapittel van Sion. Deze stap was het eindpunt in de spirituele ontwikkeling van de vrouwengemeenschap, die was begonnen als huis van zusters des gemenen levens maar successievelijk was opgeklommen naar steeds 'volmaakter' vormen van godsdienstig leven: de aanneming van de voor leken bedoelde derde regel van Sint Franciscus (daarmee werden ze tertiarissen), de besluiting en tenslotte de overgang naar de regel van Augustinus, die gepaard ging met het afleggen van de drie geloften van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid. Door deze laatste verandering werden de zusters reguliere kanunnikessen.[3] De moeilijkheden die conventen in de sfeer van de Moderne Devotie ondervonden tijdens het zogenaamde schisma van Utrecht zijn voor het Sticht en voor Overijssel wel eerder beschreven, maar niet voor Holland.

Reconstructie van hetgeen de zusters van Oudewater in 1428 meemaakten, werpt ook licht op de geschiedenis van andere kloosters in de omgeving die in vergelijkbare omstandigheden verkeerden. Het initiatief tot de stichting van het convent in Oudewater werd in het naburige Schoonhoven genomen: omdat sinds kort over de vroege Moderne Devotie in die stad meer bekend is, kunnen we ook de start van het convent in Oudewater beter plaatsen. Bronnenmateriaal is voorhanden, weliswaar niet in overvloed maar toch in grotere hoeveelheid dan voor het beginstadium van de meeste andere conventen van de Moderne Devotie. Dit materiaal, dat ook op de geschiedenis van de stad Oudewater zelf licht werpt, is niet eerder uitputtend onderzocht.

**Stand van het onderzoek**

Over het klooster aan de Kapellestraat is sinds de publicaties van de bekende kerkhistoricus Hugo van Heussen aan het begin van de achttiende eeuw herhaaldelijk geschreven, maar tot een eenduidig beeld heeft dat niet geleid. Van Heussen zelf heeft inzage gehad in originele bronnen en hij heeft er in zijn geschiedwerk uitvoerige excerpten uit opgenomen, onder andere de volledige tekst van een kroniekje. Latere auteurs hebben in het algemeen de oorspronkelijke bronnen niet meer ingezien, maar zich beperkt tot hetgeen Van Heussen bood. Doordat ze Van Heussen en elkaar naschreven, waren ze gedwongen de fouten van hun voorgangers te herhalen. Voorzichtige suggesties van eerdere auteurs namen bij latere schrijvers de gedaante van zekerheden aan. Pogingen om tegenstrijdigheden weg te werken leidden slechts tot vergroting van de verwarring. Onduidelijkheid heerst met name ten aanzien van de identiteit van de twee zustergemeenschappen die achtereenvolgens aan de Kapellestraat hebben gewoond: sommige auteurs willen er niet aan dat het om twee te onderscheiden conventen gaat.

Van Heussen heeft voor het eerst aandacht geschonken aan het Oudewaterse klooster in zijn *Batavia Sacra* van 1714.[4] Naast enkele korte opmerkingen over de kerkelijke situatie in Oudewater zelf gaat hij vooral uitvoerig in op de stichting van het klooster Mariënpoel bij Oegstgeest; hij bespreekt zowel de lokale als de Oudewaterse voorgeschiedenis ervan. Een reeks oorkonden die op de stichting van het klooster in Oegstgeest betrekking hebben, drukt hij integraal af. Vijf jaar later komt hij in zijn *Historia episcopatuum* op dit onderwerp terug.[5] Opnieuw richt hij zich in het bijzonder op Mariënpoel, waarvan hij het archief onder handbereik heeft. Voor het eerst neemt hij nu ook de tekst van het kroniekje op, evenals een reeks aantekeningen van aan het klooster gedane giften en legaten. In hetzelfde jaar 1719 verschijnt de door Van Rijn bewerkte Nederlandse versie, de *Oudheden en gestichten van Rijnland*.[6] Daarin vinden we dezelfde stof als in de *Historia episcopatuum* en een vertaling van de in Batavia Sacra opgenomen oorkonden van Mariënpoel. Omdat Van Heussen vooral op het archief van Mariënpoel steunt, behandelt hij, als voorgeschiedenis van Mariënpoel, wel de lotgevallen van het eerste convent in Oudewater, maar met betrekking tot het tweede convent meldt hij op grond van het kroniekje alleen de verkoop van de gebouwen aan de zusters van Over-Issel.[7]

Daarentegen neemt Van Kinschot in zijn beschrijving van Oudewater (1747) wel nota van twee kloosters.[8] Het ene is volgens hem het convent van Sint Ursula, dat de derde regel van Franciscus van penitentie volgde en waarvan in zijn tijd het kapelletje nog overeind stond. De geschiedenis van dit convent omspant volgens Van Kinschot heel de periode van 1400 tot aan de Hervorming. Het tweede klooster dat Oudewater rijk was geweest, was volgens hem het klooster van Sinte Lijsbeth, eveneens van de derde orde. Dit klooster had geen materiële sporen nagelaten, maar het bewijs van het bestaan meende Van Kinschot te hebben gevonden in een privilege van hertog Philips de Goede van 17 maart 1452. Hij drukte verderop in zijn werk dit privilege ook af, waarbij het echter blijkt te gaan om een oorkonde ten behoeve van het Haagse Sint Elisabethklooster. Van dit stuk werd veertien jaar later, op 14 maart 1466, een gelijkluidende kopie aan het (niet nader aangeduide) klooster te Oudewater gegeven.[9]

De volgende die over de conventen in Oudewater schreef was Römer (1854).[10] Hoewel hij de be-

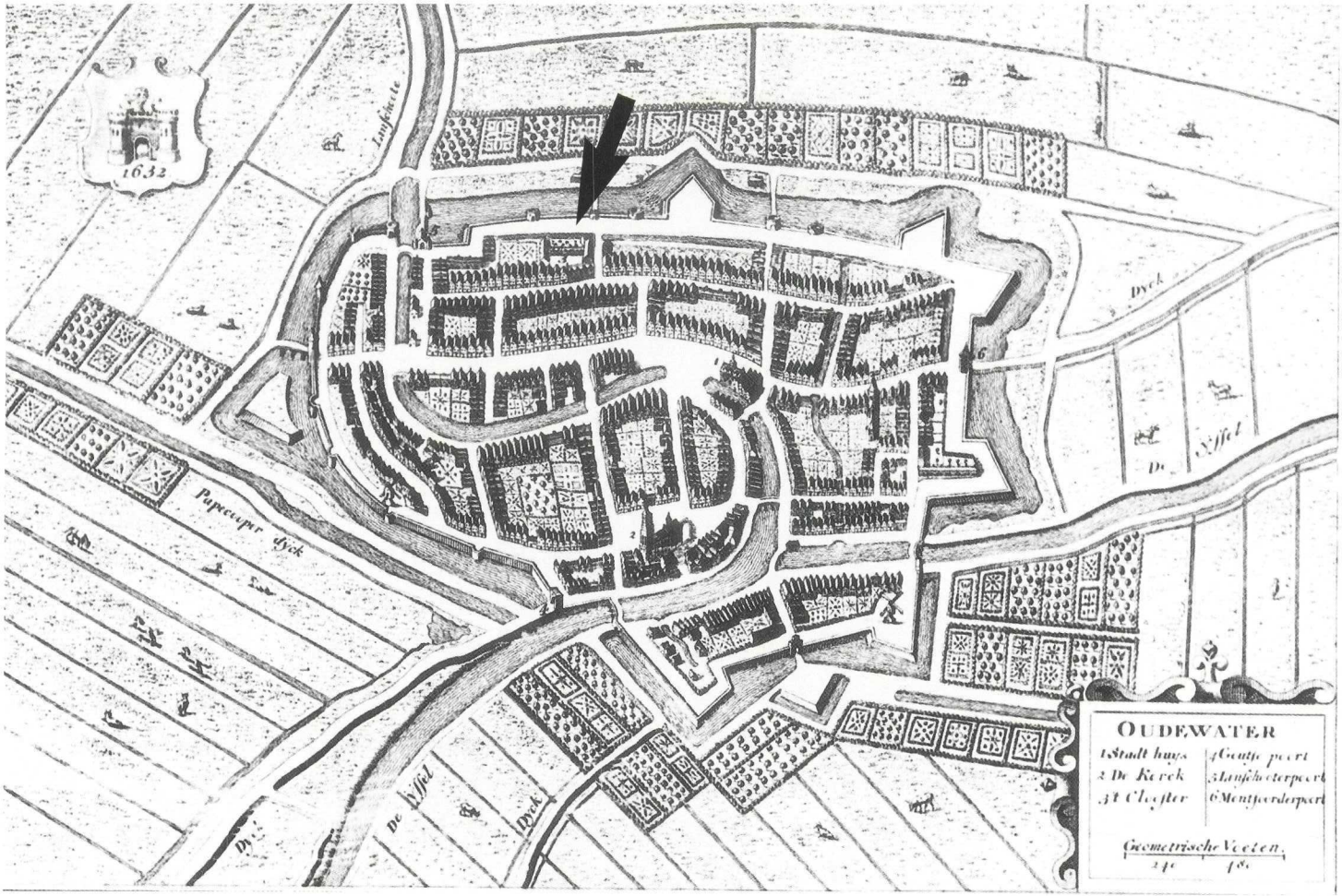


*Stadsplattegrond Oudewater door Boxhorn, 1632. Het pijltje wijst naar de plaats van het klooster.*

treffende passage de titel 'Het klooster (enkelvoud!) der Heilige Ursula te Oudewater' meegaf, schetste hij de ontwikkelingen op hoofdlijnen correct, dus met de afwisseling van twee zustergemeenschappen in 1428-1430 en het vertrek van de eerste groep naar Leiden/ Oegstgeest. Bij de vraag of ook de eerste gemeenschap, evenals haar opvolgster, al de heilige Ursula als patrones had, legt hij wijze terughoudendheid aan de dag.[11] Zonder polemiek zet hij de fouten van Van Kinschot recht. Maar misschien wel mede door zijn zachte toon wordt hij niet gehoord: schrijvers die na Römer komen beroepen zich niet op hem, maar grijpen terug op oudere auteurs.
De eerste die dat doet is Van Zijll (1862).[12] Hij verrijkt het kloosterwezen te Oudewater met nóg een schutsheilige, Sint Agnes, met een beroep op de stadsgeschiedenis van Schoonhoven door Van Berkum (1762). Deze geeft bijzonderheden over de twee vrouwenconventen in de stad aan de Lek, dat van Sint Lijsbeth aan de Oude Haven en dat van Sint Agnes aan de Koestraat.[13] Van Zijll weet daarvan te maken dat er in Oudewater een vrouwenklooster bestond dat zowel Sint Agnes als Sint Elisabeth als patrones had, eerstgenoemde voor de bidkapel, de tweede voor het klooster zelf.
Vervolgens loopt Putman (1874) het door Van Kinschot ingeslagen pad ten einde.[14] Oudewater telde naast een Sint Ursula ook een Sint Lijsbethconvent. Dat van Sint Ursula dateerde van het begin van de vijftiende eeuw en bestond nog ten tijde van de Reformatie. Het volgde de derde regel van Franciscus. Het Lijsbethconvent daarentegen werd bevolkt door reguliere kanunnikessen en het is slechts korte tijd in Oudewater gebleven: omstreeks 1428 weken de zusters uit naar Leiden. De gegevens uit het kroniekje van Van Heussen worden over de beide kloosters verdeeld. En hoewel Putman inziet dat het door Van Kinschot aangehaalde privilege van 1452 (=1453) op een Elisabethklooster in Den Haag slaat, weerhoudt dit hem er niet van aan het bestaan van een Elisabethconvent in Oudewater vast te houden.[15] Bots (1883) geeft aan de visie van Putman de voorkeur boven die van Römer en voegt zelf weinig nieuws toe.[16] Van Aelst, de geschiedschrijver van Oudewater (1893), doet dat wel: aan het slot van twee verwarde pagina's, waarin hij de visies van Van Kinschot en Van Zijll met elkaar confronteert maar Römer negeert, concludeert hij, met Van Zijll, dat het klooster van Sint Elisabeth hetzelfde moet zijn geweest als dat van Sint Agnes. Van Aelst beroept zich nu voor Sint Elisabeth zowel op de Schoonhovense voorgeschiedenis als op het privilege voor het Haagse convent. Anders dan zijn voorgangers lijkt hij[17] dit klooster van Agnes en Elisabeth te beschouwen als identiek aan het Ursulaconvent, hoewel hij ook meldt dat in 1430 een wisseling van bevolking heeft plaatsgevonden.[18]
Deze ongesorteerde boedel komt in onze eeuw terecht bij twee auteurs die evenmin orde op zaken weten te stellen. In zijn *Monasticon Batavum* (1941-1942) onderscheidt Schoengen, in het voetspoor van Putman, een aan Sint Ursula gewijd convent van tertiarissen en een klooster van reguliere kanunnikessen met Sint Elisabeth als patrones.[19] Dezelfde opvatting vinden we bij Van Heel (1956) die echter voor het regularissenklooster ook nog aan het Agnes-patrocinium wil vasthouden en die aan beíde kloosters een oorsprong in Schoonhoven toedicht.[20] Het is na al deze verwarring eigenlijk verbazingwekkend, dat Annema de hoofdlijnen van de ontwikkeling correct weergeeft, overigens zonder zijn uiteenzetting nader te verantwoorden.[21]
De lijn die in deze bijdrage wordt uitgezet is die van Römer, althans wat de identiteit van de Oudewaterse vrouwenkloosters betreft. De eerste vrouwengemeenschap arriveerde in Oudewater vanuit Schoonhoven en vertrok na enkele decennia weer uit Oudewater naar Leiden. De gebouwen aan de Kapellestraat werden toen ingenomen door een tweede groep vrouwen: deze gemeenschap, het Ursulaconvent, is tot aan het eind van de middeleeuwse periode in Oudewater gebleven. Eén retouche kan aan het door Römer geschetste beeld worden aangebracht: uit hierna nader toe te lichten bronnenmateriaal blijkt dat óók het eerste convent in Oudewater al aan de Elfduizend Maagden (en dus ook aan hun leidsvrouwe Ursula) is toegewijd geweest. Een Elisabeth- of een Agnesklooster heeft in Oudewater nooit bestaan, laat staan een klooster gewijd aan beide heiligen tegelijk.

Een gevolg van de verwarring inzake de identiteit van de vrouwenconventen in Oudewater is dat in de literatuur ook geen klaarheid is geschapen met betrekking tot hun religieuze status. Van Heussen gaf wel enkele elementen door te spreken van de broeders des gemenen levens, die aan de zusters leiding zouden hebben gegeven, van het toebehoren tot de derde orde en van 'sanctimoniales' (nonnen), maar hij lichtte deze gegevens niet toe en plaatste ze niet in onderling verband.[22] Ook Römer is over dit onderwerp niet duidelijk.[23] De overige auteurs brengen meestal elk van de door hen onderscheiden kloosters voor de volle levensduur bij één bepaalde orde onder. Pas Ypma onderscheidde de trapsgewijze opklimming van het (eerste) Oudewaterse klooster naar een steeds strenger leefwijze.[24] Maar omdat hij vooral met uitgegeven bronnen werkte, zijn hem bijzonderheden over het spirituele leven van de zusters in de beginperiode onbekend gebleven, die door de archieven worden onthuld.
Er zijn nog enkele punten uit de geschiedenis van het eerste vrouwenconvent waarover in de literatuur onduidelijkheid bestaat. Eén daarvan is de reden voor de migratie van de zusters uit Schoonhoven naar Oudewater in 1399. Van Heussen beweert, zonder een bron aan te geven, dat de zusters zich na hun vertrek uit Schoonhoven eerst op het platteland tussen deze stad en Oudewater vestigden, en dat ze vanwege oorlogen vervolgens naar Oudewater zijn uitgeweken.[25] Römer laat een aantal mogelijke redenen van vertrek uit Schoonhoven de revue passeren, zoals expansiedrift, overbevolking en onenigheid, maar baseert zich uiteindelijk op de notitie van Van Heussen voor de veronderstelling dat de zusters hun plek tussen Schoonhoven en Oudewater hebben moeten ontvluchten vanwege de Arkelse oorlog; Bots sluit zich bij hem aan.[26] Putman, later gevolgd door Schoengen, houdt het liever op de Hoekse en Kabeljauwse twisten.[27] Van Aelst signaleert de moeilijkheid dat het kroniekje van een tussentijds verblijf op het platteland tussen de twee steden en van een vlucht voor de oorlog in het geheel niet rept.[28] Dat belet Van Heel niet om bij beide door hem veronderstelde kloosters als reden voor vertrek uit Schoonhoven de daar heersende onlusten en de onveiligheid op te geven.[29] We kunnen de vlucht voor de burgeroorlog als motief voor de verhuizing naar Oudewater niet zonder meer accepteren. Het stilzwijgen van het kroniekje is niet het enige probleem: ook de tegenstrijdige interpretaties die er van de aard van de twisten wordt gegeven maakt het er niet eenvoudiger op. De Arkelse oorlog kan niet met de partijtwist tussen Hoeken en Kabeljauwen worden gelijk gesteld.[30]
Dit uitvoerige exposé van de stand van het onderzoek was nodig om de weg vrij te maken voor een nieuwe poging om de geschiedenis van het vroegste klooster van Oudewater te schetsen. Door het voorgaande is het wel duidelijk geworden, dat deze uitsluitend de primaire bronnen tot uitgangspunt mag nemen.

**Het kroniekje, het 'memorieboek' en het necrologium**

Zoals we zagen, heeft Van Heussen in zijn geschiedwerk tot tweemaal toe de tekst afgedrukt van een kroniekje over het eerste zusterconvent in Oudewater, dat hij in een middeleeuws handschrift had gevonden. In datzelfde manuscript trof hij ook een lijst van schenkingen aan, waaruit hij enkele excerpten publiceerde. Een tweede manuscript wordt door hem als het 'doodboek' aangeduid.[31] Hij put er vooral gegevens over priorinnen en biechtvaders van het klooster uit. Latere auteurs over het convent te Oudewater gebruiken deze bronnen alleen voorzover ze door Van Heussen ter beschikking zijn gesteld. Zelfs Annema blijkt de oorspronkelijke tekst van het kroniekje niet voor zich te hebben gehad.[32] Toch bevinden beide handschriften zich precies daar waar men ze ook verwacht, namelijk in het archief van het klooster Mariënpoel onder Oegstgeest, dat immers de opvolger van het zusterconvent van Oudewater is.[33]
Vergelijking van de handschriften met de tekst bij Van Heussen leert, dat deze wat het kroniekje betreft wel betrouwbaar is. Maar de excerpten uit de schenkingenlijst en het doodboek zijn niet zonder fouten en worden ook op een zodanige manier gepresenteerd, dat misverstanden onvermijdelijk waren. Het is dus raadzaam uit te gaan van de originele bronnen, die bovendien heel wat

meer bieden dan Van Heussen heeft weergegeven.
We moeten dan die bronnen eerst nog wel op hun waarde onderzoeken. Voor het doodboek of necrologium is dat niet zo'n probleem: dit bevat volgens de kalender van het jaar ingerichte notities over de wijze waarop de sterfdagen moeten worden herdacht van personen die iets voor het klooster betekend hebben.[34] Dat is de gebruikelijke opzet van een necrologium. We mogen veronderstellen dat de aantekeningen over de sterfdata (vaak met jaartallen, leeftijden van de overledene en overige bijzonderheden) teruggaan op notities die door de kloostergemeenschap steeds tussentijds zijn bijgehouden.
Ingewikkelder is de situatie bij het andere handschrift.[35] Het draagt de titel 'memorieboec' maar mist de gebruikelijke kalendarische opzet - conform het necrologium - die men voor een memorieboek verwacht.[36] Het handschrift is op een tijdstip na de verhuizing naar Oegstgeest éénmaal systematisch opgezet, met het kroniekje als inleidende tekst en daarop volgend een aantal rubrieken, die steeds op een nieuwe pagina beginnen. Elk van deze rubrieken bevat een speciale categorie begunstigers. De eerste betreft weldoeners uit de periode vóór de verhuizing, dan komen twee rubrieken met betrekking tot de heren van Zwieten, nog een groep begunstigers uit aanzienlijke Hollandse families en één uit familieleden van priorinnen en rectoren, enzovoort.[37] De eerste aantekeningen per rubriek zijn steeds van dezelfde hand; na verloop van tijd wordt deze hand in elk van de rubrieken door andere afgewisseld. Het kroniekje en de lijst van giften van vóór 1428 lijken inhoudelijk één geheel te vormen, maar ook deze tekstonderdelen zijn in verschillende handen opgetekend. De opstelling van de tekst van het kroniekje met de lijst van eerste schenkers moet hebben plaatsgevonden tussen 1435 en 1442. In de lijst komt, in de eerste hand, een aantekening voor over het overlijden van Alijt Willam Dircs soens in 1435. De denigrerende manier waarop in het kroniekje naar 'Diephout' wordt verwezen, was niet meer mogelijk na 1442, toen de kloosters van het Kapittel van Sion Rudolf van Diepholt alsnog als bisschop erkenden.[38]
Dit schenkerslijstje van vóór de verhuizing, een belangrijke bron voor de geschiedenis van het convent gedurende het verblijf in Oudewater, vertoont enkele eigenaardigheden. De titel duidt aan dat het gaat om schenkers gestorven vanaf het jaar 1420.[39] Maar onder de personen die legateren komen er ook heel wat voor die ruim vóór dat jaar zijn overleden. De ordening is noch kalendarisch - slechts bij enkele overledenen wordt behalve het sterfjaar ook de sterfdatum vermeld - noch chronologisch. Wel valt tot op zekere hoogte een groepering per familie waar te nemen. Van enkele in dit lijstje genoemde begunstigers, namelijk Simon Weesmaker met zijn vrouw Fye en Alijt Willam Dirc soens, weten we ook uit onafhankelijke bron dat ze als weldoeners van het klooster zijn opgetreden.[40] Daarmee hebben we een externe bevestiging voor de betrouwbaarheid van de in dit 'memorieboec' opgetekende gegevens.
Van de betrouwbaarheid van het kroniekje mogen we niet zonder meer uitgaan. Hoewel het nauw met de schenkerslijst verbonden is, bevat het gegevens die niet aan individuele legaten kunnen worden gekoppeld. Bovendien gaat het in de tijd terug tot het allereerste begin in 1399, toen van schenkingen nog geen sprake zal zijn geweest. Omdat het tussen 1435 en 1442 is opgetekend, is er dus tussen het begin van het klooster en deze optekening meer dan één generatie verstreken. Wat we van andere kloosterkroniekjes uit de omgeving weten, dwingt ons de gegevens uit de Oudewaterse bron niet kritiekloos te aanvaarden. Met name een beknopte kroniek van het klooster Sint-Michiel-in-den-Hem bleek, geconfronteerd met onafhankelijke gegevens, buitengewoon onbetrouwbaar.[41]
Het Oudewaterse kroniekje bevat hoofdzakelijk gegevens over de bouwactiviteiten van het klooster in de beginperiode. Het concentreert zich dus, in overeenstemming met zijn positie aan de kop van de geverslijst, op de materiële ontwikkeling van het klooster en geeft geen informatie over de spirituele evolutie. De meeste gegevens die het bevat zijn bovendien uniek. Toch is er voor dit kroniekje wel zoveel externe bevestiging te verkrijgen, dat we van zijn betrouwbaarheid mogen uitgaan.

De uitzending vanuit Schoonhoven in 1399 wordt op rekening gesteld van heer Vrederyc, biechtvader van de zusters aan de Oude Haven en van heer Claes, biechtvader van Sint Agnes. Deze Schoonhovense priesters kennen we op grond van onafhankelijke informatie als heer Vrederik Smit en heer Claes Hoeck, paters van respectievelijk Sint Elisabeth (Oude Haven) en Sint Agnes (Koestraat) in Schoonhoven.[42] Het jaartal 1399 wordt niet tegengesproken door hetgeen we van de vroege ontwikkeling van de twee Schoonhovense zusterhuizen weten. Wel geeft het te denken, dat we een van de Schoonhovense huizen afgesplitst zelfstandig convent te Oudewater niet aantreffen in een bron waar we een vermelding wel zouden verwachten: het testament van de Utrechtse kanunnik Gerrit van Bronkhorst (1403) noemt, temidden van een lange reeks legaten aan conventen in de sfeer van de Moderne Devotie, wél een bedrag voor de Schoonhovense zusterhuizen, maar rept niet van Oudewater.[43] Uiteraard is dit ook weer geen bewijs dat het zusterhuis in Oudewater toen nog niet bestond.
Andere gegevens in het kroniekje worden wel bevestigd door onafhankelijke bronnen. Daartoe mogen we eigenlijk nog niet de notitie over Pieter Avenzoen rekenen. Het kroniekje zegt dat de zusters, na een verblijf aan het Heilig Leven, bij hem bijeenkwamen in zijn huis 'over die sluse'. Volgens de schenkerslijst was het dezelfde 'die onse susteren eerst versamende', maar deze lijst maakt onderdeel uit van dezelfde bron.[44] De prominente rol van Clemens (Clementia) Gelisdochter blijkt ook elders. In het kroniekje heet ze 'onze eerste mater', volgens het necrologium stond ze ook nog na de overgang naar de regel van Augustinus als priorin aan het hoofd van de gemeenschap.[45] De aankoop door Clementia van het huis van Jan van Vliet in de Kapellestraat in 1412 spoort met de vermelding van ditzelfde huis in een oorkonde van graaf Willem VI uit 1414 ter goedkeuring van de besluiting van de zusters.[46] Deze zelfde oorkonde noemt ook de aanstaande bouw van de kapel in verband met de besluiting, hetgeen overeenkomt met de datering die het kroniekje voor de bouw van de kapel geeft: 'in corten jaren' na 1412. De zusters kopen een huis van 'heer Bertelmeeus, onse cureyt': pastoor Bartholomaeus Joannis wordt inderdaad ook genoemd in een bron uit 1403.[47] Ook een zekere Ouwerog verkoopt zijn huis aan de zusters: deze merkwaardige familienaam wordt ook veel later nog in Oudewater aangetroffen.[48] Het huis van Ouwerog werd volgens het kroniekje als boerderij ingericht. De zusters die de boerderij dreven moesten 'door een poort mit een slot' in het convent komen eten. Dit betekent blijkbaar dat men van de boerderij alleen over de openbare weg in de rest van het complex kon komen. Dit is precies de situatie van het 'bouwhuis' zoals die door Annema is gereconstrueerd.[49] De kloosterboerderij lag op de plaats waar in 1595 een (pest)ziekenhuis werd ingericht. En blijkens de kadasterkaart lag dit ten zuiden van de Kloosterstraat (en van de daaraan voorafgaande Catharinasteeg), los van de rest van het kloostercomplex. De kloosterboerderij grensde dus vrijwel aan de Catharinakapel van de Johannieters.[50]
De conclusie is, dat we de gegevens uit het kroniekje kunnen accepteren.

**De jeugdjaren van het klooster**

De oorsprong van het eerste klooster van Oudewater moet dus in Schoonhoven worden gezocht. Daar bestond vanaf de jaren '90 van de veertiende eeuw een actieve groep van devoten, waartoe naast een aantal priesters ook enkele leken behoorden. De al genoemde priesters Vrederik Smit en Claes Hoeck maakten van deze groep deel uit. Als biechtvaders hadden zij de leiding over de twee zusterhuizen. Daarnaast waren ze vanaf 1396 doende met pogingen om een mannenconvent van de grond te krijgen. Met dat streven hadden ze pas succes in 1407, toen ze versterking kregen van hun stadgenoot Willem Clinckaert. Deze had in Deventer verkeerd in de omgeving van de 'tweede man' van de Moderne Devotie, Florens Radewijnsz. Vervolgens was hij opgeklommen tot minister-generaal van het zogenaamde Kapittel van Utrecht, waarbij een groot aantal conventen uit de sfeer van de Moderne Devotie die de derde regel van Franciscus volgden, waren aangesloten. Onder leiding van Clinckaert zou Schoonhoven, nog meer dan toch al het geval was, het

voornaamste krachtcentrum van de Moderne Devotie in de Utrechts-Hollandse grensstreek worden. Het mannenconvent dat hij stichtte was Sint-Michiel-in-den-Hem, aan de Lekdijk even ten westen van de stad.[51]
Nog vóór de komst van Clinckaert hadden de Schoonhovense devoten een deel van de inwoonsters van de twee vrouwenhuizen naar Oudewater gezonden en aldus de stoot gegeven tot het ontstaan van weer een nieuwe zustergemeenschap. Voor de precieze toedracht moeten we ons tevreden stellen met enkele korte notities in het kroniekje en de giftenlijst.[52] De leiding berustte bij Clementia Gillisdochter, die uit een notabele Schoonhovense familie stamde.[53] De eerste plaats waar de zusters gingen samen wonen was het Heilig Leven. Dit grachtje, in feite het verlengde binnen de stadsmuren van een kavelsloot in de polder Snelrewaard, bestaat nu nog. Het zou kunnen dat het zijn toepasselijke naam juist dankt aan het verblijf van de zusters. Op dezelfde manier werd het huis van de zusters des gemenen levens in Delft door de volksmond het 'heilige huis' genoemd.[54] Dat zou wel eens spottend bedoeld geweest kunnen zijn.
Het tweede onderkomen van de zusters was volgens het kroniekje het huis van Pieter Avenzoen 'over die sluse'. Volgens de giftenlijst was het deze zelfde persoon 'die onse susteren eerst versamende': hij voert dan ook de lijst van weldoeners van het klooster aan. De gegevens over de eerste twee behuizingen zijn onderling licht tegenstrijdig, maar zoveel is duidelijk dat Pieter Avenzoen een doorslaggevende rol had bij de vestiging van de zusters des gemenen levens in Oudewater. En dan niet als biechtvader, zoals Van Heussen lijkt te veronderstellen, want Pieter was een leek: hij wordt niet als 'heer' aangeduid en had een zoon Treveis, die het in 1420 tot schout van Oudewater bracht.[55]
Het initiatief tot de stichting van het Oudewaterse zusterhuis mag dan van Schoonhoven zijn uitgegaan, blijkbaar was er ook medewerking van de zijde van de ingezetenen van Oudewater. Wat kan de reden van de overplanting van een deel van de Schoonhovense zusters naar Oudewater zijn geweest? En wat te denken van de mededeling van Van Heussen, dat de zusters eerst een tijdje op het platteland tussen de twee steden hebben gewoond, totdat ze voor oorlogsgeweld de wijk namen naar Oudewater?[56]
Als de veronderstelling van Van Heussen zou kloppen, hebben de zusters tussen 1399 (datum van vertrek uit Schoonhoven) en 1412 (aankoop van het eerste pand in de Kapellestraat)[57] niet twee maar zelfs drie verschillende woonplaatsen gehad. Dat is niet onmogelijk, maar maakt het verblijf van de zusters op het platteland - op zich al ongebruikelijk - er toch niet waarschijnlijker op. Van Heussen noemt voor zijn mededeling ook geen enkele bron. Nog moeilijker wordt het, wanneer we ons afvragen voor welke oorlog dan de zusters op een bepaald tussen 1399 en 1412 op de loop gingen. De Hoekse en Kabeljauwse twisten kunnen we wel uitsluiten, want die verkeerden in die jaren in een sluimerend stadium.[58] We moeten dus eerder aan de Arkelse oorlog denken. Inderdaad is de Krimpenerwaard - het platteland tussen Schoonhoven en Oudewater - in 1401 (maar dan ook alleen in dat jaar) het toneel geweest van schermutselingen en plundertochten.[59] Voor het overige bestond dit conflict vooral uit een reeks langdurige wapenstilstanden, afgewisseld door korte perioden van echte oorlog, die echter gewoonlijk meer zuidelijk werd uitgevochten.
Erg veel houvast hebben we voor de mededeling van Van Heussen dus niet, temeer daar de bewoordingen van het kroniekje een verblijf op het platteland uitsluiten. We houden het erop dat Van Heussen een gegeven dat op de tweede zustergemeenschap in Oudewater slaat, per abuis heeft toegepast op de zusters in het gezelschap van Clementia Gillisdochter. Het slot van het kroniekje vermeldt namelijk dat de religieuzen van Oudewater na hun verhuizing naar Mariënpoel de kloostergebouwen verkochten aan de zusters van 'Over-Issel', die uit hun woonplaats werden verdreven. Met 'Over-Issel' zou, vanuit Oudewater gezien, het gebied ten zuiden van de Hollandse IJssel kunnen zijn bedoeld.[60]
Oorlogsgeweld zal, al met al, níet de reden van vertrek uit Schoonhoven zijn geweest. Wat dan

wel? In de jaren rondom 1400 beleefde de Moderne Devotie overal in Holland een enorme expansie: vooral zusterhuizen schoten in groten getale uit de grond.[61] Vaak ontstonden ze door afsplitsing van een huis dat te talrijk dreigde te worden. Römer kan het dus met enkele van zijn verklaringen, 'zucht naar uitbreiding' en 'overbevolking', juist hebben gezien.[62] Pieter Avenzoen verleende faciliteiten aan enkele devote vrouwen in Oudewater, die de wens tot een gemeenschappelijk vroom leven te kennen hadden gegeven, maar vanuit de meer ervaren en talrijker gemeenschap in Schoonhoven werd hem gaarne assistentie verleend: zó ongeveer kan het zijn gegaan.
Maar misschien heeft er ook iets anders meegespeeld. In het jaar waarin de priesters Vrederik en Claes een deel van hun zusters naar Oudewater zonden, heerste in Schoonhoven de pest.[63] Kunnen zij uit voorzorg een deel van de zusters hebben weggestuurd om het risico te vermijden dat heel de gemeenschap aan de besmettelijke ziekte ten prooi zou vallen? Boven een dergelijk berekenend gedrag moet men de moderne devoten niet verheven achten: in het jaar daarvoor, 1398, had Florens Radewijnsz in Deventer, toen daar de pest heerste, zijn broederschap in tweeën gesplitst en was hij zelf met onder anderen Willem Clinckaert naar Amersfoort getrokken.[64] Misschien was het dus een dergelijke 'toevallige' gebeurtenis die voor overplanting van de Moderne Devotie naar Oudewater zorgde. Eenmaal daar gevestigd, bloeide de zustergemeenschap door lokale aanwas zo op dat van terugkeer naar Schoonhoven geen sprake meer kon zijn.
Pas voor het tweede decennium van het bestaan van het klooster krijgen we, dankzij de mededelingen in het kroniekje en in de giftenlijst en enkele bewaarde oorkonden, wat meer vaste grond onder de voeten. Na de twee provisorische behuizingen kocht Clementia Gillisdochter in 1412 van heer Jan van Vliet een huis in de Kapellestraat.[65] Enkele jaren daarna dreigde het buurhuis op het erf van de zusters te vallen: ze kochten het toen op van de eigenaar, Jan Melisz, en lieten het voorste gedeelte ombouwen tot kapel. Tegen de stadsmuur aan de achterzijde van hun terrein bouwden ze een stenen werkhuis. En in de volgende jaren kochten ze nog minstens vier maal een huis erbij, waaronder één dat van de pastoor van Oudewater was geweest.[66] Deze aankopen wijzen erop, dat ze in financieel opzicht in betere doen raakten. Inderdaad dateert de eerste reeks aan de zusters gedane legaten juist van deze zelfde periode, van 1413 (het overlijdensjaar van Pieter Avenz) tot 1420.[67]
Het kroniekje dat deze bouwactiviteiten registreert, vermeldt er ook steeds bij waarvoor de nieuw aangekochte panden werden gebruikt. Het huis dat ze van pastoor Bertelmeeus kochten, werd ingericht als verblijf voor de priester die aan de kloosterkapel verbonden was. Hetzelfde huis bood ook ruimte voor een 'reventer' (refter: eetzaal) met een keuken en een ziekenzaal. Een dormter (slaapzaal) wordt niet genoemd: vermoedelijk bevond zich dit op de zolderverdieping van één van de gebouwen. De zusters moesten zelf in hun levensonderhoud voorzien. In het nieuwe stenen gebouw aan de stadsmuur richtten ze daartoe het weefhuis, de bakkerij en de brouwerij in. Tevens werd daar de turf opgeslagen en bevond er zich het varkenskot. Voor dit huis lieten ze een mooie put graven, die via een zijl (een waterloop) met de IJssel in verbinding stond en ververst werd door de eb- en vloedwerking. Daarnaast kwam er een visvijver. Even verderop in de Kapellestraat lag de boerderij, compleet met berg: hier werden koeien gehouden en zuivel bereid. Van de praktische gang van zaken in het klooster krijgt men op deze manier een duidelijke indruk.

**Een strikter leven**

Over het geestelijk leven van de zusters zwijgt het kroniekje. Toch weten we dat de spirituele ontwikkeling van de zusters zich even snel voltrok als de materiële ontplooiing van het klooster. Tussen de twee bestaat zelfs enig verband. Met de richting die de zusters insloegen gaven ze gevolg aan hun 'verlangen naar een strikter leven':[68] stap voor stap brachten zij hun betrekkelijk vrije, niet door een regel gebonden, religieuze leven dichter bij het volledige kloosterbestaan.
Op het moment van uitzending uit Schoonhoven in 1399 zullen ze nog geleefd hebben als zusters

des gemenen levens: zonder een kerkelijk erkende regel woonden ze in een huis bij elkaar, hielden zich daar in onderlinge opwekking aan bepaalde leefgewoonten en stortten hun inkomsten in de gezamenlijke kas. Van gemeenschappelijke eigendom kan toen nog geen sprake zijn geweest. Precies in datzelfde jaar 1399 werd op een vergadering in Amersfoort de stoot gegeven tot de overgang van broeder- en zusterhuizen in het bisdom Utrecht naar de derde regel van Franciscus en tot hun aaneensluiting in het Kapittel van Utrecht.[69] Met de aanneming van deze regel namen de gemeenschappen van broeders en zusters het wantrouwen weg dat er bij de kerkelijke leiding bestond tegen samenlevingen van religieuzen die zich niet aan een erkende regel hielden. De derde regel was bedoeld voor leken en bevatte niet de drie klassieke kloostergeloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid. Zij kon zelfs worden gevolgd door mensen die midden in de wereld, bijvoorbeeld in hun gezin, bleven wonen. Men beloofde dan alleen een goed christelijk leven te leiden, werken van barmhartigheid te doen en zich te onderwerpen aan correcties die visitatoren zouden opleggen. Werd deze regel aanvaard door broeders of zusters des gemenen levens, dan moest zij voor het gemeenschappelijke leven worden aangevuld met huisregels. Aan het hoofd van een dergelijk huis van 'tertiarissen' kwam een 'mater' of 'ministra' te staan. De leiding over het kapittel als geheel berustte bij de minister-generaal. Tijdens de jaarlijkse vergaderingen van het Kapittel van Utrecht, waarheen alle tertiarissenhuizen hun paters als afgevaardigden stuurden, werden leefregels voor de congregatie opgesteld. Ook werden er visitatoren gekozen, die eens per jaar de huizen zouden langs gaan om op de naleving van de regels toe te zien. Eén bijzonder voorrecht, door de paus aan het Kapittel van Utrecht verleend, doet de daarbij aangesloten huizen toch al enigszins op echte kloosters lijken: op basis van vrijwilligheid konden individuele leden van de huizen de plechtige gelofte van kuisheid doen.[70] Omdat de leden níet de gelofte van armoede aflegden, waren de broeders en zusters van de derde regel niet verplicht afstand te doen van eigendom en erfrecht; slechts de opbrengsten (renten) van hun goederen gebruikten ze gemeenschappelijk.[71]

Wanneer het Oudewaterse klooster precies de derde regel heeft aanvaard, is niet bekend. Het moet vóór 1 sept. 1414 zijn geweest, want rondom die datum, ten tijde van hun besluiting, zijn ze al tertiarissen.[72] Misschien waren ze al overgegaan in 1412, toen ze het eerste huis in de Kapellestraat kochten.[73] Clementia Gillisdochter wordt de eerste mater, en het kan haast niet anders of aan deze stap is nauw overleg voorafgegaan tussen haar en haar stadgenoot Willem Clinckaert, de minister-generaal van het Kapittel van Utrecht.

Een element uit het echte kloosterleven dat aan het bestaan als tertiaris eveneens nog ontbrak, was de 'besluiting', de verplichting om het kloosterterrein niet te verlaten en er ook geen buitenstaanders in toe te laten. Besloten zusters konden alleen in zeer uitzonderlijke gevallen, zoals ernstige ziekte, bij de bisschop dispensatie vragen om het klooster te mogen verlaten. Het kloosterslot is de uitdrukking van de radicale afwending van de 'wereld' door de bewoners, van hun volledige toewijding aan de dienst Gods. Karakteristiek voor de geschiedenis van de conventen van het Utrechtse Kapittel is nu, dat vele ervan na korte tijd het slot hebben aangenomen nog vóórdat de bewoners overgingen tot een echte kloosterregel.[74]

Het convent in Oudewater heeft deze stap gezet omstreeks de zomer van 1414. Bisschop Frederik van Blankenheim legde de clausuur op het convent en belastte meester Jan van Galencoep met de inkleding van de zusters, onder beding dat ze vóór de definitieve inkleding nog een jaar proeftijd zouden krijgen.[75] Galencoep, doctor in de theologie en kanunnik van Oudmunster in Utrecht, werd

door de bisschop wel vaker belast met de inkleding van zusters in conventen die het slot aannamen.[76] De bisschoppelijke oorkonde is niet gedateerd, maar we bezitten daarnaast nog een oorkonde waarin graaf Willem VI toestemming geeft tot de besluiting: deze is van 1 september 1414 en zal omstreeks dezelfde tijd zijn uitgevaardigd.[77] Ook bij deze besluiting kunnen we vermoeden dat de zusters van Oudewater in correspondentie hebben gestaan met de devoten in

*Het St. Ursulaconvent vóór de restauratie, ca 1955.*

Schoonhoven: van de twee zusterkloosters in die stad werd er één besloten in 1412 en de andere kort daarna.[78]
In zijn oorkonde bracht de bisschop ook de rol van de 'rector' (priester) van de bij het klooster te bouwen kapel ter sprake. Huizen van de derde orde hadden volgens het aan het Kapittel van Utrecht verleende privilege wel het recht om een eigen kapel te stichten met een draagbaar altaar. Maar verplicht waren ze daartoe niet: zolang tertiarissen nog niet besloten waren, moesten ze in staat geacht worden om, evenals zusters des gemenen levens, de diensten in de parochiekerk bij te wonen. Besluiting maakte aan het bezoek van de parochiekerk een einde, zodat het hebben van een eigen kapel nu een noodzaak werd.
Misschien hebben de zusters van Oudewater bij deze gelegenheid ook een patroonheilige gekozen; in ieder geval hebben ze dat gedaan vóór september 1422.[79] Op dat moment worden ze aangeduid als 'die besloten zusteren Oudewater vanden Elfdusent maechden'. De elfduizend martelaressen van Keulen en hun aanvoerder Ursula waren als patroons geliefd bij de moderne devoten.[80] Bij de wisseling van bewoonsters in 1428-1430 is dus de naamheilige door de tweede zustergemeenschap aan de Kapellestraat overgenomen van het eerste convent.[81]
Met de besluiting was er nog geen eind gekomen aan de spirituele ontwikkeling van de zusters van het Ursulaconvent. Volgroeid zouden ze pas zijn als ze een echte kloosterregel zouden hebben aanvaard. Die beslissing viel in het najaar van 1422, toen ze de regel van Augustinus aannamen en zich aansloten bij het 'Hollandse' kapittel. Dit kapittel - later zou het bekend staan als het kapittel van Sion - was in 1418-1419 tot stand gekomen door de overgang van de tertianenconventen van Den Hem bij Schoonhoven, Hieronymusdal in Delft en Emmaüs in het land van Stein bij Gouda naar de regel van Augustinus en hun onderlinge aaneensluiting. Drijvende kracht achter deze ontwikkeling was weer Willem Clinckaert, de prior van Den Hem en de vroegere minister-generaal van de derde orde.[82] Vanaf het begin was het de bedoeling dat ook vrouwenkloosters van dit nieuwe kapittel deel zouden uitmaken.[83] Het convent in Oudewater was het eerste dat zich bij de drie mannenkloosters aansloot. De datum van de overgang naar de regel van Augustinus kunnen we tamelijk nauwkeurig bepalen. Op 5 september 1422 worden de zusters nog aangeduid als 'besloten zusters te Oudewater'; een kleine vijf maanden later, op 28 januari 1423, is sprake van het convent van de Elfduizend Maagden van Augustinus' Orde.[84] De eerste priorin van het 'regularissen'- of 'kanunnikessen'-klooster wordt Clementia Gillisdochter: opnieuw blijkt dus de nauwe band die er tussen haar en Clinckaert bestond van grote invloed te zijn.
De voornaamste betekenis van de overgang naar de regel van Augustinus is gelegen in de plechtige en onverbreekbare kloostergeloften die de zusters afleggen, die van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid. Symbool voor het afleggen van deze geloften was bij nonnen het opleggen van de sluier.[85] Pas door deze stap werden zij echte kloosterlingen. Het doen van dergelijke geloften was natuurlijk een zo zware beslissing, dat deze alleen persoonlijk kon worden genomen. Het privilege waarmee de bisschop de vorming van het Hollands kapittel toestond, voorzag dan ook in de mogelijkheid dat sommige leden van een convent niet tot het zetten van deze gewichtige stap zouden kunnen komen: aan hen werd de mogelijkheid geboden om in het convent te blijven wonen onder gehoorzaamheid aan de priorin en aan de bepalingen van de derde regel.[86] Van één Oudewaterse zuster, een zekere Jutta Ricoudsz, weten we inderdaad dat ze nog na de verhuizing naar Oegstgeest onder de derde regel in het klooster leefde.[87]
Een ander aspect van de overgang naar de regel van Augustinus was, dat voortaan het getijdegebed een centrale rol in de dagordening van de zusters zou spelen. Priesters en clerici waren verplicht het volledige officie van zeven getijden te bidden volgens de 'ordinarius' (het liturgisch handboek) van de kerk van Utrecht. Voor ongeletterden en zusters gold dit voorschrift weliswaar niet: zij konden volstaan met een eenvoudiger officie, een zeker aantal Onzevaders of de Mariagetijden.[88] Maar zij móchten ook het volledige officie bidden, en het is niet uit te sluiten dat de zusters van Oudewater dat inderdaad hebben gedaan. In ieder geval krijgen ze bij de herstichting

in Mariënpoel onder Oegstgeest verlof om 'Gods lof bij dag en bij nacht nederig en vroom te zeggen en te zingen'.[89]
Zo'n exclusieve toewijding aan een dagvullende liturgische taak was alleen mogelijk als de 'koorzusters' grotendeels vrijgesteld werden van handenarbeid. Het klooster moest over een zeker vermogen beschikken. Na de verplaatsing naar Mariënpoel stelde Boudijn van Zwieten aan het klooster het aanzienlijke bedrag van 3000 Philippusgulden ter beschikking om te worden belegd in renten. Overigens bepaalde Boudijn in de fundatiebrief ook een bovengrens voor het jaarlijks inkomen in erfrenten: dit mocht de honderd mark zilver niet te boven gaan. Van dat bedrag moesten veertig koorzusters en tien conversinnen (zusters die van het koorgebed waren vrijgesteld) onderhouden worden. Boudijn zei er uitdrukkelijk bij dat het getal zusters daar niet bovenuit zou mogen komen, opdat ze niet door bezorgdheid voor hun levensonderhoud de goddelijke dienst zouden verwaarlozen.[90] In 1445 was de grens van honderd mark nog niet bereikt, zoals blijkt uit een vernieuwing van deze bepaling door Philips van Bourgondië.[91] Overigens is het moeilijk een realistische schatting te maken van de rijkdom van het klooster voor en na het vertrek uit Oudewater. Bijleveld denkt dat de giften aan het klooster tijdens het verblijf in Oudewater weinig te betekenen hadden, maar dat lijkt me te pessimistisch.[92] De begunstigers zullen hen toen al in staat hebben gesteld om zich voor het gebed goeddeels vrij te maken. De weldoeners hadden daarbij zelf belang, want zij wensten dat de zusters - zoals één van hen het liet vastleggen - 'bidden souden voer hoer ende voer hoer ouders ende hoer vriende'.[93]

**De bibliotheek**

De geleidelijke overgang naar een echt kloosterlijke leefwijze die we de zusters zien doormaken, verschaft natuurlijk al enig inzicht in de geest die er in het convent heerste. Maar daarnaast zijn we zo fortuinlijk de titels te kennen van enkele boeken die ze al vóór hun verhuizing naar Mariënpoel in hun kloosterbibliotheek hadden. Die titels worden genoemd in het al vaker besproken giftenlijstje.[94] Daar zijn bijbelboeken bij: een Evangelieboek en de Brieven van Paulus, en ook een deel dat omschreven wordt als een 'besloten pappieren boec mit veel goeder leer'. De zusters krijgen bovendien van één van hun weldoeners een steen om inkt op te wrijven, wat bewijst dat ze in de begintijd ook zelf al boeken afschreven. Jacob Aernt soen gaf de zusters een *Conincs summa.* Dit is een catechismus, oorspronkelijk niet gericht op kloosterlingen maar op leken: het behandelt de tien geboden, de twaalf artikelen van het geloof (die elk aan één van de twaalf apostelen worden toegeschreven), de zeven hoofdzonden, de zeven gaven van de Heilige Geest en de zeven deugden. Het boek is omstreeks 1280 oorspronkelijk in het Frans geschreven *(Somme le roi)* door Laurent van Orléans, de biechtvader van koning Philippus III de Stoute.[95] De zusters hebben ongetwijfeld de Nederlandse vertaling van de hand van Jan van Brederode gebruikt.[96] Dat men in het convent een boekje voor leken las is niet zo vreemd: de zusters wáren, zeker in het begin, ook leken.
De overige vier boeken waarvan we de titel kennen, waren wel voor kloosterlingen bedoeld. Eén daarvan was het op naam van Augustinus overgeleverde *Manuale,* in de Middelnederlandse vertaling bekend als het *Hantboec.*[97] De zusters kregen het van een zekere Claes Karreboen. Het werk stamt niet werkelijk van de grote kerkvader Augustinus, hoewel het wel in de geest van diens *Belijdenissen* is geschreven. Het bestaat uit een compilatie van teksten van onder anderen de Benedictijner abt Jean de Fécamp (elfde eeuw) en van Anselmus van Canterbury. De uitgever van de Middelnederlandse vertaling, J.J. Lub, karakteriseert het als een werk dat meer gericht is op het overwegen van Gods volmaaktheid en op de zalige aanschouwing in de hemel, dan op de overdenking van het lijden van de mensgeworden Zoon Gods: daarmee behoort het volgens hem tot een 'oudere spiritualiteit' dan die welke in de tijd van de Moderne Devotie gangbaar was.[98] Toch was het in de vijftiende eeuw heel populair, getuige het grote aantal Latijnse en de 31 Middelnederlandse handschriften die zijn bewaard.[99]

Van de *Profect* kregen de zusters maar liefst twee exemplaren, één van Jacob Aernt soen op papier en nog één van Wobbe van Boemel; van dit laatste vertelt het giftenlijstje dat het 'in hout gebonden' was. De Nederlandse vertaling die als *Profect* wordt aangeduid, bestaat uit de boeken II en III van het oorspronkelijk Latijnse werk de *Profectus Religiosorum* ('Vooruitgang der religieuzen'), dat in de dertiende eeuw werd geschreven door David van Augsburg, die novicenmeester in het franciscaner klooster te Regensburg was.[100] Van dit werk, dat met name in de vrouwenconventen van de Moderne Devotie geliefd was, zoals in het door Geert Grote gestichte Meester Geertshuis in Deventer, bestonden twee vertalingen in het Middelnederlands. Het behandelt de middelen ter hervorming van de geestelijke mens en de opgang naar zijn vervolmaking in zeven stappen, die onder andere weer langs de beoefening van de deugden voeren.
Jacob Aernt soen schonk de zusters ook een kopie van het *'Epistel van Eemsteyn'*. Daarmee zal wel gedoeld zijn op de brief die de theoloog Jan van Schoonhoven aan zijn neef Simon schreef ter gelegenheid van diens professie in het klooster Eemstein in 1383.[101] Dat klooster, omstreeks 1380 in de omgeving van Dordrecht gesticht met medewerking van Geert Grote, vormde de verbinding tussen het klooster Groenendaal bij Brussel, waar de beroemde mysticus Jan van Ruusbroec verbleef, en de kloosters van de Moderne Devotie (Kapittel van Windesheim). Jan van Schoonhoven zelf wordt beschouwd als de voornaamste bemiddelaar tussen de spiritualiteit van Ruusbroec - die hij posthuum verdedigde toen aan de orthodoxie van zijn werk werd getwijfeld - en die van de Moderne Devotie. Maar Jan van Schoonhoven zelf was geen mysticus, en de (Eerste) Brief aan Eemstein is een inleiding in het kloosterleven toegespitst op de vermijding van de verleidingen en de beoefening van de deugden. De Brief naar Eemstein werd veel gelezen in de kringen van de Moderne Devotie, totdat zijn plaats werd ingenomen door de *Navolging van Christus* van Thomas a Kempis. Dat de zusters van Oudewater al zo vroeg met dit werk bekend waren hangt mogelijkerwijs samen met de korte verbinding die ze met Jan van Schoonhoven via diens geboortestad hadden.
Het laatste werk in de kloosterbibliotheek van Oudewater waarvan we de titel kennen, wordt in het giftenlijstje de *Ewighe(r) Wijsheit* genoemd: de zusters beschikten over 'twee stukken' daarvan, geschonken door Jacob Aernt soen. Het zal hierbij gaan om het *Horologium Aeternae Sapientia* of de daarin opgenomen Getijden.[102] Het Horologium werd in 1333-1334 geschreven door de dominicaner mysticus Hendrik Suso. Het is het lied van de liefde tussen de ziel van de monnik en zijn bruid, de Eeuwige Wijsheid, die tegelijk het goddelijk wezen en Christus is. Maar als de ziel (van Suso) verlangt zich met de Wijsheid te verenigen, krijgt zij te verstaan dat de juiste voorbereiding op die mystieke vereniging de verdieping in en de navolging van het lijden van Christus is. Geert Grote, die voor het werk van Suso een grote voorliefde had, vertaalde de Getijden van de Eeuwige Wijsheid in het Nederlands en nam ze op in zijn getijdenboek, dat een enorme verbreiding kreeg in kringen van de Moderne Devotie. Maar daarbij legde hij de nadruk op de ascetische kant van het werk - de navolging van het lijden van Christus - met voorbijgaan aan de uitingen van mystieke liefde waarvan het werk vol is.[103]
Overziet men het bibliotheekje als geheel, dan bevat het uitsluitend teksten waarvan een Nederlandse vertaling in omloop was. Het ging zonder uitzondering om werken die in de kringen van de moderne devoten populair waren of dat nog zouden worden. Dat geldt ook voor de voor leken bedoelde *Conincs Summa,* maar tegenover dit ene catechetische handboekje dat geschikt is voor degene die nog met één been in de wereld staat, staan er vier die zich richten op de kloosterling (religieus of semi-religieus). De snelle groei naar het kloosterleven van de zusters van Oudewater weerspiegelt zich als het ware in de samenstelling van hun bibliotheek. Van de inhoud kan men zeggen dat daarin de mystiek en de zuivere contemplatie - het 'schouwen van de hemelse zaligheid' - wel vertegenwoordigd zijn, maar dat de ascese, de oefening in de verzaking van de wereld door navolging van Christus, de grootste plaats inneemt. Ook in dit opzicht passen de zusters van Oudewater in het beeld dat we van de Moderne Devotie als geheel hebben.

**De weldoeners en hun geschenken**

Boeken waren niet het enige geschenk dat passend werd geacht om aan het zusterconvent te geven.[104] Verschillende weldoeners droegen bij tot de liturgische uitrusting van het klooster. Alijt Dirc Tyelmans soens dochter gaf 'een waskaars', wat wel zal betekenen dat ze op grond van haar testament jaarlijks een waskaars bij de zusters liet bezorgen. Machtelt Witten kwam de zusters tegemoet in verband met de kosten voor de bouw van de kapel en voor de aanschaf van een kazuifel.[105] Simon Weesmaker liet een klein gebrandschilderd glas ter waarde van zes schilden in het koor van de kapel aanbrengen. Het kostbaarste geschenk in deze categorie was ongetwijfeld de 'wel ghecierde casse mit 2 dueren vol ghecierts heylichdoms', die de zusters van de oude mevrouw Van Vliet ontvingen: een versierd reliekkastje dus vol relieken die ook op hun beurt in kostbare houders waren gevat.[106]

Van andere orde waren de stukken huisraad die het klooster nu en dan ontving. Zuster Korstijn vermaakte aan het convent al wat ze bezat: een goed bed, een deken en een dubbele huik 'ende tander en mocht ons niet volgen'. Van Hildegont Aernts vander Meye kregen de zusters negen ellen goede zwarte stof. Eveneens voor alledaags gebruik waren de porties haver - vermoedelijk weer bedoeld als regelmatig terugkerende gift: haver was een belangrijke grondstof voor het bier dat de zusters zelf brouwden.[107]

Van veel meer waarde waren de stukken land die aan het convent ten geschenke werden gegeven. Het giftenlijstje maakt er slechts éénmaal melding van: Simon Weesmaker gaf een viertel land (vier morgen). Uit enkele oorkonden in het archief van Mariënpoel kunnen we opmaken dat er meer van dergelijke landschenkingen zijn geweest; waarom het lijstje van begunstigers ze niet alle vermeldt is onduidelijk.[108] In 1422 draagt Simon Weesmaker samen met zijn dochter Griet niet minder dan drie viertel land over aan het convent, één in Hoencoop, één aan de Linschoten en één in Hekendorp.[109] Kort daarna is hij overleden, waarop zijn weduwe Fye in januari 1423 nog tweemaal een perceel van zes morgen aan het klooster schenkt, één in Snelrewaard en één in Rateles in het land van Vliet.[110] Dit is juist de periode waarin het convent de overgang naar de regel van Augustinus maakt: de landschenkingen kunnen bedoeld zijn geweest om de materiële basis voor de nieuwe leefwijze van het klooster te versterken. Behalve deze rechtstreeks gedocumenteerde schenkingen van onroerend goed weten we, door vermelding in een belending, dat ook Alijt Willam Dirc zoens met haar familie een stuk land onder Hekendorp aan de zusters heeft geschonken.[111] Het klooster beschikte ook over rechten op of inkomsten uit een huis aan de oostzijde van de Haven in Oudewater, afkomstig van Simon Weesmaker en zijn vrouw.[112]

Tweemaal registreert het giftenlijstje een zilveren schaal met een gewicht van acht lood. Maar de grote meerderheid van de schenkingen en legaten wordt gedaan in de vorm van gemunt geld, uitgedrukt in allerlei muntsoorten. De standaardformulering in het giftenlijstje luidt dat (bijvoorbeeld) Willam Dirc soen in zijn testament twee schilden gaf: blijkbaar ging het om legaten bestaande uit eenmalige uitkeringen.[113] Een bijzonder geval is dat van Jutte Amelonx van Campen: zij kocht een jaarlijkse rente van tien Arnhemse gulden van het convent en telde daarvoor het tienvoudige, dus honderd Arnhemse gulden, neer. Maar tot uitbetaling van de renten door het convent is het nooit gekomen, want Jutte stierf binnen het jaar.

De lijst bevat een dertigtal namen, waarvan we er een groot deel niet thuis kunnen brengen. Soms stellen we vast dat de gever zelf ingezetene van het klooster was. Dit is het geval met de al genoemde zuster Korstijn, die haar schamele bezittingen aan het klooster naliet, en met Wobbe van Boemel, die twee boeken aan het convent gaf. Ook Gheryt van der Mars, die samen met zijn zoon een geldbedrag aan het klooster schonk, kennen we niet, maar wel weten we dat hij een dochter Margriet in het klooster had: aan haar stond hertog Jan van Beieren in 1424 toe dat zij vrij gebruik zou mogen maken van de goederen die ze zou erven.[114] Het verbaast uiteraard niet dat ouders het klooster waarin hun dochter is ingetreden met hun gaven bedenken.

Een minderheid van de in het lijstje genoemde personen kunnen we wel plaatsen. Het gaat dan steeds om personen die tot de bovenlaag van de bevolking behoren. Dat kan ook niet anders, want de elite pleegt nu eenmaal de meeste sporen in de bronnen na te laten. Toch is het van belang te constateren, dat het klooster de welwillendheid van een aanzienlijk deel van de toonaangevende kringen genoot.
De eerste twee namen waarmee we iets kunnen aanvangen wijzen naar begunstigers van buiten Oudewater: Aecht Jans Brunen en Alijt Aernts. In Aecht herkennen we de vrouw van Jan die Bruun, de belangrijkste lekenpromotor van de Moderne Devotie in Schoonhoven, vriend en metgezel van de priesters Vrederik Smit en Claes Hoeck en eerste stichter van het klooster Den Hem. En met Alijt Aernts is hoogstwaarschijnlijk zijn moeder, Aleid de weduwe van Aernt van Diest, bedoeld. Evenals haar zoon was zij een vurig voorvechtster van de Moderne Devotie; zij werd zelfs ministra van het Sint Agnesconvent in Schoonhoven.[115] Als tertiaris kon zij vrij beschikken over haar bezittingen, zodat het niet bevreemdt, dat ze bij haar dood in 1420 aan het convent in Oudewater een zilveren schaal naliet. Het belang van deze mededeling en van die over haar schoondochter is uiteraard, dat ze getuigenis afleggen van de belangstelling die er in Schoonhoven voor het dochterklooster in Oudewater bleef bestaan.
Tot degenen die het Oudewaterse convent in hun testament bedachten, behoorde ook de biechtvader van de zusters, Jacob Speyart. Zijn toenaam verwijst naar een vooraanstaande familie in het land van Woerden. Het geslacht Speyart van Woerden heette af te stammen van Willem, de oudste zoon van de bekende Herman van Woerden. Willem zou de naam Speyart hebben ontleend aan een verwante familie, om niet te hoeven lijden onder de slechte naam van zijn vader, één van de moordenaars van Floris V.[116] Echt betrouwbaar lijkt deze overlevering niet, maar vast staat wel dat het geslacht Speyart bij herhaling in het Stichts-Hollandse grensgebied bestuurders heeft geleverd. Herman Speyart was schout van Oudewater in 1358.[117] Aelbrecht Speyart bekleedde het schoutambt in Woerden in 1392 [118] en Simon Speyart was baljuw in dezelfde stad in 1398.[119] Door Jacob Speyart als biechtvader te kiezen, verzekerden de zusters zich van de steun van een familie die in het land van Woerden iets te vertellen had. Ook stadsbestuurders kunnen we aanwijzen onder de begunstigers van het klooster. Treveis Pietersz, de zoon van Pieter Avenz en schout van Oudewater in 1420, is in het voorgaande al genoemd.[120] Een geldbedrag werd aan het convent geschonken door Jan van der Hee, die in 1385 als schepen te Oudewater fungeerde en behoorde tot een uit Bodegraven afkomstige familie die sterk in opkomst was.[121] Harman Ghise, die in 1420 stierf en het convent twaalf schilden naliet, was schepen van Oudewater geweest in 1400.[122] En Aecht Dirc van Sijl was misschien de echtgenote van Dirk van Zijl die in 1442 als schepen wordt vermeld.[123] De al eerder in verband met enkele landschenkingen genoemde Simon Weesmaker was diens schoonvader.[124] Toen de schoonmoeder van Dirk, Fye, weduwe was geworden, nam ze zelf in het klooster haar intrek ('si was onse aenghenomen suster': hetzij een aanduiding voor een proeftijd, hetzij een zinspeling op de status van 'donate') en sleet er haar laatste dagen.
Tot de elite van Oudewater mogen we ook Clemeyns Gheryt Rampen[125] en Gheertruut Jan Otterspoer rekenen. De zoon van Gheertruut, Ghisebrecht Jan Otterspoerssoen, trad in 1422 en 1423 op als procurator van het convent bij de vaker genoemde landtransacties van Simon en Fye Weesmaker: voor een dergelijke functie zocht men meestal gegoede en als betrouwbaar bekend staande personen aan.[126]
Maar de hoogst geplaatste, en tevens meest kleurrijke, begunstigers van het convent waren ridder heer Jan van Vliet en zijn moeder, 'de oude mevrouw van Vliet'. Jan bewees zijn goedgunstigheid door tegemoetkomend te zijn bij de verkoop van zijn huis in de Kapellestraat. Het kroniekje vertelt erbij dat hij dit deed op instigatie van zijn vrouw, die een zuster in het klooster had genaamd Ariaen Jansdochter.[127] De schenking van de reliekkast op grond van het testament van de oude mevrouw Van Vliet is al aan de orde geweest.

De heren van Vliet vormden het belangrijkste riddermatige geslacht van Oudewater en omgeving. Volgens een in de vijftiende eeuw samengesteld adelskroniekje stamde het geslacht Van Vliet af van een jongere broer van de zoëven al genoemde Herman van Woerden.[128] Ze bewoonden het gelijknamige huis te Vliet, waarvan de ruïne aan de Hollandse IJssel even ten westen van Oudewater nog steeds te zien is.[129] Leden van de familie Van Vliet genoten de eer steeds in het koor van de Sint Michaelskerk te worden begraven.[130] Hun status kwam ook daarin tot uitdrukking, dat ze op grond van een gift van stadsbestuur en kerkmeesters, in 1395 gedaan aan Gerrit van Vliet, de vader van Jan, een apart gestoelte in het koor van de kerk hadden.[131] Een ander voorrecht van de heren Van Vliet was, dat zij de eerste stem mochten uitbrengen bij de verkiezing van kerkmeesters.[132]
De moeder van Jan van Vliet was Machteld van de Merwede. Volgens het genoemde adelskroniekje overleed zij in 1421.[133] Zij werd bij haar man in het koor van de parochiekerk bijgezet: anders dan later Boudijn van Zwieten koos de familie Van Vliet het klooster dus niet als begraafplaats.
Jan (van Woerden van) Vliet zelf werd in 1408 in Luik tot ridder geslagen.[134] Hij bezat verscheidene ambachtsheerlijkheden in de omgeving van Oudewater: Hoenkoop, IJsselveer en Zuid-Polsbroek. Door zijn huwelijk kwam daar nog het ambacht 's-Heeraartsberg (Bergambacht) bij.[135] Zijn schoonvader was namelijk niemand minder dan graaf Willem VI van Holland: Jans vrouw was Beatrice, één van de vele bastaardkinderen van de graaf. Zij was het dus die in 1412, één jaar na haar huwelijk, bij haar man voorspraak deed om ter wille van de zustergemeenschap gunstige voorwaarden voor de verkoop van het pand in de Kapellestraat te verkrijgen. Ariaen Jansdochter, die in het klooster intrad, zal haar halfzuster zijn geweest.
Door zijn positie als heer van verschillende ambachten was Jan van Vliet een persoon van enige lokale importantie. Toen bijvoorbeeld in 1422 het hoogheemraadschap Krimpenerwaard werd opgericht, werd Jan genoemd onder de heren die een heemraad mochten benoemen.[136] Daarnaast had Jan als hofmeester gediend bij zijn schoonvader, Willem VI. Na diens dood in 1417 koos Jan als fervente Hoek de partij van Jacoba van Beieren tegen haar oom Jan. Het zou slecht met hem aflopen. In de zomer van 1424 beschuldigden Kabeljauwse tegenstanders hem ervan dat hij een poging had gedaan om Jan van Beieren te vergiftigen door de bladen van diens bijbel met gif te bestrijken. Er werd overigens ook gefluisterd dat Margaretha van Bourgondië, de moeder van Jacoba van Beieren, er achter zat. Tijdens een bijeenkomst in Den Haag, waar vertegenwoordigers van heel Holland present waren, bekende Jan van Vliet de daad die hem ten laste werd gelegd. Hij verklaarde het gif te hebben gekregen van Engelse kooplui die met de Hoeken in verbinding stonden.[137] Daarop werd hij dezelfde dag nog onthoofd en gevierendeeld. Het adelskroniekje vermeldt dat hij een onwaardige dood stierf door toedoen van Jan van Beieren.[138] Deze zelf overleed, naar men zegt als gevolg van de vergiftiging, alsnog in januari 1425.

**De partijstrijd**

Heer Jan van Vliet was in deze jaren niet de enige die op tragische wijze betrokken raakte bij de partijstrijd in Holland en Utrecht. Ook het klooster van de Elfduizend Maagden zelf kreeg ermee te maken. Voor het convent liep de burgeroorlog uit op de geforceerde verhuizing van Oudewater eerst naar Leiden en kort daarna naar Oegstgeest. Directe informatie over de wederwaardigheden van het convent tijdens de twisten hebben we alleen met betrekking tot deze verplaatsing. De achtergronden moeten we reconstrueren met behulp van gegevens die van elders bekend zijn.
Dat de verhuizing in het voorjaar van 1428 heeft plaatsgevonden, staat wel vast. Volgens het 'memorieboek' van Mariënpoel arriveerden de zusters op 20 maart 1428 vanuit Oudewater in Leiden.[139] Die datering spoort met enkele andere gegevens. Een maand later, op 21 april 1428, krijgen de 'besloten nonnen van Oudewater die te Leiden zijn komen wonen' volmacht om hun beesten, have en goed vanuit de omgeving van Oudewater en Gouda door Jacob Boudijnsz naar Lei-

den te laten brengen.[140] Boudijn van Zwieten, de tresorier van Holland die de nonnen heeft overgehaald om naar Leiden te komen, gaat onmiddellijk aan de slag om een goed onderkomen voor ze te vinden. In augustus 1428 koopt hij van Hendrik van Wassenaar, de zoon van de burggraaf van Leiden, het vervallen huis Podikenpoel (Paddenpoel) onder Oegstgeest.[141] Op 4 november daarbij aansluitend verleent de pastoor van Oegstgeest aan de kanunnikessen van Oudewater verlof om in Podikenpoel een kerk met altaar, kerkhof enzovoort te stichten. Op 3 maart 1429 bevestigt bisschop Zweder het door de pastoor gegeven verlof onder gelijktijdige annulering van de voorrechten die de zusters in Oudewater genoten.[142] Zomer 1430 is men met de bouw van het nieuwe klooster Mariënpoel zover dat de kerk kan worden gewijd, bij welke gelegenheid het klooster veertig dagen aflaat ontvangt.[143] En op 2 februari 1431 verleent Boudijn van Zwieten een plechtige stichtingsakte aan de kanunnikessen en draagt aan hen de volledige eigendom over het klooster en de bijbehorende landerijen over.[144] Deze hele gang van zaken is, in deze volgorde en met dit tempo, begrijpelijk, zodat we de verhuizingsdatum 20 maart 1428 wel als zeker mogen aanvaarden. Ook het tijdsverloop tussen het verbond van bisschop Rudolf van Diepholt en gravin Jacoba op 14 maart 1427, de oorzaak van de ellende voor de zusters, en hun feitelijke verhuizing is niet onwaarschijnlijk. Het besluit om te verhuizen, de contacten met Van Zwieten en de voorbereiding van de overtocht kunnen best een jaar in beslag hebben genomen. Ook aan de reden voor de verhuizing kan geen twijfel bestaan. De zusters van Mariënpoel verwijzen weliswaar zelf niet direct naar de partijstrijd: ze vertellen alleen dat de zusters van Over-Issel in 1430 hun gebouwen in Oudewater hebben gekocht omdat ze terwille van bisschop Zweder door Diepholt waren verdreven. Maar de oorkonde van de bisschop van 3 maart 1429 is expliciet: de armoede en de ongemakken van scheuring en rebellie die nu in stad en bisdom Utrecht heersen hebben de zusters van Oudewater gedwongen hun klooster te verlaten.[145]

Waarom is het zo ver gekomen?[146] Eén van de conflicten waarmee Oudewater te maken kreeg, was de strijd tussen Jacoba van Beieren en haar neef Philips de Goede van Bourgondië, een twist die verweven raakte met de partijtegenstelling tussen Hoeken en Kabeljauwen.[147] Toen Jan van Beieren in januari 1425 overleed, viel het graafschap Holland-Zeeland op grond van het verdrag van Sint Maartensdijk (1420) terug aan Jan IV van Brabant. Deze trad nog steeds op als echtgenoot van Jacoba van Beieren, maar Jacoba was intussen met de Engelse edelman Humphrey van Gloucester getrouwd. Zij beschouwde haar huwelijk met Jan IV als ongeldig op grond van te nauwe verwantschap en hoopte op hulp van haar nieuwe echtgenoot bij de herovering van haar graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland. In het najaar van 1424 had zij weliswaar Henegouwen veroverd, maar daarna liet Gloucester haar in de steek, zodat zij juni 1425 zelfs als gevangene van Philips in het Gravensteen te Gent belandde. Een maand later verpandde Jan IV Holland en Zeeland aan Philips, zodat de strijd nu tussen Jacoba en Philips ging. Begin september 1425 ontsnapte Jacoba in mannenkleren uit het gevang in Gent. Gesteund door haar getrouwe aanhang van Hoekse edelen reisde ze naar Schoonhoven, en vanaf dat moment bestreed ze Philips en de Kabeljauwse partij vanuit de stedendriehoek Gouda-Schoonhoven-Oudewater. Aanvankelijk behaalde de partij van Jacoba nog wel enige successen, maar na verloop van tijd begon Philips, die het overgrote deel van Holland in bezit had, haar steeds meer in het nauw te brengen. April 1427 overleed Jan IV. Jacoba riep toen de inwoners van haar graafschappen op haar alsnog als gravin te erkennen, maar de meerderheid gaf de voorkeur aan het regime van Philips als ruwaard (voogd of plaatsvervanger).

Intussen had Jacoba op 14 maart 1427 een verbond gesloten met Rudolf van Diepholt, 'postulaat' van Utrecht (dat wil zeggen als bisschop voorgedragen kandidaat) en met de stad Utrecht, tegen bisschop Zweder van Culemborg.[148] Dit verbond was aan Jacoba's kant medebezegeld door de steden Gouda, Schoonhoven en Oudewater en door de belangrijkste Hoekse edelen. Door dit pact raakte de partijstrijd in Holland rechtstreeks verbonden met het conflict om de Utrechtse bisschopszetel, het zogenaamde 'Utrechts schisma'.[149] Voor de bevolking van Oudewater had dit

grote gevolgen.
Het Utrechts schisma was ontstaan na het overlijden van bisschop Frederik van Blankenheim in oktober 1423. De kanunniken van Utrecht, die het recht van bisschopskeuze hadden, droegen toen Rudolf van Diepholt voor, maar de paus, wiens taak het was de gekozene te bevestigen, gaf de voorkeur aan Zweder van Culemborg. De paus heeft daarbij in contact gestaan met Philips de Goede, die er belang bij had in het naburige Sticht iemand op de bisschopszetel te hebben die hem welgezind was. Zweder gold als partijganger van de Lokhorsten (de Utrechtse partij die correspondeerde met de Kabeljauwen in Holland), terwijl Rudolf tot de Lichtenbergers (de Utrechtse 'Hoeken') werd gerekend. Bij Utrechtse bisschopsverkiezingen speelde altijd mee, dat deze kerkvorsten tevens wereldlijk heerser waren over het Sticht (de provincie Utrecht) en het Oversticht (Overijssel en Drenthe).
In eerste instantie kreeg Rudolf van Diepholt vooral vaste voet als landsheer in het Oversticht, terwijl het Sticht voor Zweder van Culemborg gewonnen werd. Bovendien werd Zweder, die door de paus bevestigd was, in het Sticht, in Holland en in Gelre ook als de wettige bisschop erkend. Zijn positie als kerkvorst gaf hem een machtig wapen in handen om zijn tegenstander in het Oversticht te bestrijden: hij legde ban en interdict op zijn tegenstanders. Wie in de ban gedaan werd, was uitgesloten van de kerk en haar sacramenten. Het interdict betekende dat in de plaats die erdoor getroffen werd alle kerkelijke handelingen moesten worden gestaakt, inclusief de toediening van de sacramenten en het begraven van de doden. De vorm van interdict die Zweder toepaste, hield bovendien in, dat elke plaats die met zijn tegenstander in contact kwam, er automatisch door getroffen werd.[150] Voor een stad als Deventer betekende dit een volledig verbod op de kerkelijke diensten. Uiteraard kon men ervoor kiezen het interdict te negeren omdat men het gezag van bisschop Zweder niet erkende. Dat was precies wat het stadsbestuur van Deventer deed: dit probeerde dan ook, onder bedreiging met gevangenisstraffen, pressie uit te oefenen op de geestelijken binnen de stadsmuren om weer over te gaan tot de kerkelijke orde van de dag. Die geestelijken die bisschop Zweder, als de door de paus aangewezene, wél erkenden, kwamen in gewetensnood. Dat was het geval met de moderne devoten van Deventer, die in 1426 geen andere mogelijkheid meer zagen dan hun stad te verlaten en naar Gelre uit te wijken.[151]
In datzelfde jaar 1426 verliep het tij voor Zweder in het Sticht. Door onhandig optreden verloor hij steeds meer aanhang, en in het najaar werd hij geheel uit het Sticht verjaagd. Dit erkende Rudolf van Diepholt als wereldlijk heerser, met als gevolg dat de kerkelijke straffen nu ook in Utrecht gelding kregen.[152]
Kort daarop werd dus, zoals gezegd, het verbond tussen Diepholt en Jacoba gesloten (maart 1427): een logische stap, nu de gebieden van de Hoeken in Holland en de met hen sympathiserende partij in Utrecht aan elkaar waren komen te grenzen. Diepholt verklaarde de oorlog aan de 'ontrouwe onderdanen van Jacoba', dat wil zeggen aan de Kabeljauwen.[153] Het gevolg voor Oudewater, Schoonhoven en Gouda moet zijn geweest - al hebben we er geen direct bewijs voor - dat ook over deze steden het door Zweder uitgesproken interdict werd gelegd.[154] En we kunnen vermoeden dat de reactie van de drie stadsbesturen overeenkomstig die in Deventer was: zij konden Zweder niet meer als bisschop aanvaarden en hielden zich dus niet aan het interdict. Dit betekent dat de moderne devoten, die overal het gezag van de paus en dus ook het interdict erkenden, in de drie steden van Jacoba in grote moeilijkheden moesten komen.
Dat gold misschien nog het minst voor die kloosters die op het platteland lagen. Het klooster Emmaüs in het land van Stein bij Gouda kreeg in oktober 1425 een privilege van Philips de Goede, waarbij de regulieren beloofden dat zij de vijanden van de hertog niet met proviand of anderszins zouden steunen.[155] Blijkbaar had ook toen al Jacoba het platteland rondom Gouda niet zo volledig in haar greep dat zij de contacten tussen dit klooster en de hertog kon afsnijden. Op onvolledige beheersing van het platteland door Jacoba wijzen ook enkele andere maatregelen van Philips. In de winter van 1425 stond hij aan de poorters van Gouda die naar Reeuwijk en Sluipwijk

waren uitgeweken toe om in die dorpen, bijna onder de muren van Gouda, veilig te blijven wonen.[156] En in april 1427 gaf hij aan de inwoners van Gouda, Schoonhoven en Oudewater verlof om zich, mits ongewapend, naar hun landerijen in de Krimpener- en de Alblasserwaard te begeven en daarbij van de veren over de IJssel en de Lek gebruik te maken. Bij dezelfde gelegenheid trof hij bepalingen met betrekking tot het repareren van dijken in dit gebied en ten behoeve van de vissers uit onder meer Schoonhoven en Gouda.[157] Had Philips ze geen minimale bescherming kunnen bieden, zouden deze maatregelen weinig zin hebben gehad. Het is wel opvallend dat twee van de drie 'hoofdkloosters' van het Kapittel van Sion (Den Hem en Stein) in het gebied van Jacoba lagen, maar dat dit op de trouw van het kapittel aan de 'pauselijke' bisschop Zweder van Culemborg geen invloed heeft gehad.[158]
Binnen de muren van de drie Hoekse steden werd de toestand voor de vrouwenkloosters heel penibel. Het is waar dat het interdict de kloosters van het Kapittel van Sion zélf niet met volle zwaarte trof. Het oprichtingsprivilege van 1418 stond aan de aangesloten kloosters toe om tijdens een interdict de diensten met gesloten deuren en met zachte stem voort te zetten; ook zouden ze hun eigen ingezetenen mogen blijven begraven.[159] Maar in de stad Utrecht oefenden de autoriteiten tijdens het schisma op de kloosters pressie uit om de kerkzáng te blijven voortzetten, en wel met open deuren.[160] In Oudewater zal het net zo zijn gegaan. Bovendien moesten de kloosterlingen, wilden ze aan hun beginselen trouw blijven, elke omgang met de door het interdict getroffen stadsbevolking mijden. Het kon niet anders of dit betekende sociaal isolement en het verlies van een groot deel van hun inkomsten.[161] Het verbaast dan ook niet, wanneer we vernemen dat het Goudse Sint Margarethaklooster en een tweede convent, dat er in de Spieringstraat zuidwaarts aan grensde, in deze tijd erg zijn verarmd.[162] In dergelijke moeitevolle omstandigheden kozen de zusters van Oudewater er uiteindelijk voor om naar het veilige, Kabeljauwse, Leiden uit te wijken.
De persoon die zich over hun lot ontfermde, was Boudijn van Zwieten. Niet toevallig was hij een belangrijke partijganger van Philips de Goede, die hij diende als tresorier van Holland. Al op 18 juni 1427 had kapitein-generaal Roeland van Uutkerke namens hertog Philips de Utrechtse kloosters uitgenodigd om hun ballingschap in Holland te komen doorbrengen.[163] Nu het om ballingen uit Hollandse grenssteden ging, gold deze uitnodiging natuurlijk des te meer. De bemoeienis van Boudijn van Zwieten met het Ursulaconvent in Oudewater past dus geheel in de politiek van zijn broodheer. Maar hij zal ook persoonlijke beweegredenen hebben gehad. Boudijn was omstreeks 1370-1373 geboren en liep dus in 1428 tegen de zestig.[164] Voor een middeleeuwse mens met zijn korte levensverwachting betekende dit, dat het hoog tijd werd aan zijn eeuwig heil te denken. Een welgesteld iemand als Boudijn kon nauwelijks een toepasselijker stap bedenken dan de vrome stichting van een klooster, dat blijkens de stichtingsoorkonde van 1431 tevens als zijn begraafplaats kon dienst doen. Het is te begrijpen dat zijn keuze daarbij viel op een convent van reguliere kanunnikessen, omdat aan een dergelijk klooster met zijn uitgebreide liturgische programma het gebed voor de ziel van de weldoener met het volste vertrouwen kon worden uitbesteed. Het feit dat ditzelfde klooster eerder was begunstigd door de fanatieke Hoek Jan van Vliet, zal hem niet hebben gestoord. En wat de zusters betreft: zij bekommerden zich niet om partijpolitiek, maar stelden de loyaliteit aan de paus en de door hem gesteunde bisschop boven alles.

**De zusters van Over-Issel**

De kanunnikessen van Oudewater, eenmaal gevestigd in Mariënpoel, verkozen het daar te blijven en niet naar Oudewater terug te keren toen na de Zoen van Delft de partijstrijd tussen Jacoba en Philips luwde. In 1430 verkochten ze hun gebouwen in Oudewater, bezwaard met lijfrenten, aan de zusters van Over-Issel, van wier bestaan wij pas bij deze gelegenheid vernemen. Deze zusters moesten uitwijken voor Rudolf van Diepholt en vonden binnen de muren van Oudewater een veilige toevlucht.[165] De situatie was voor hen dus precies tegengesteld aan die waarin de kanun-

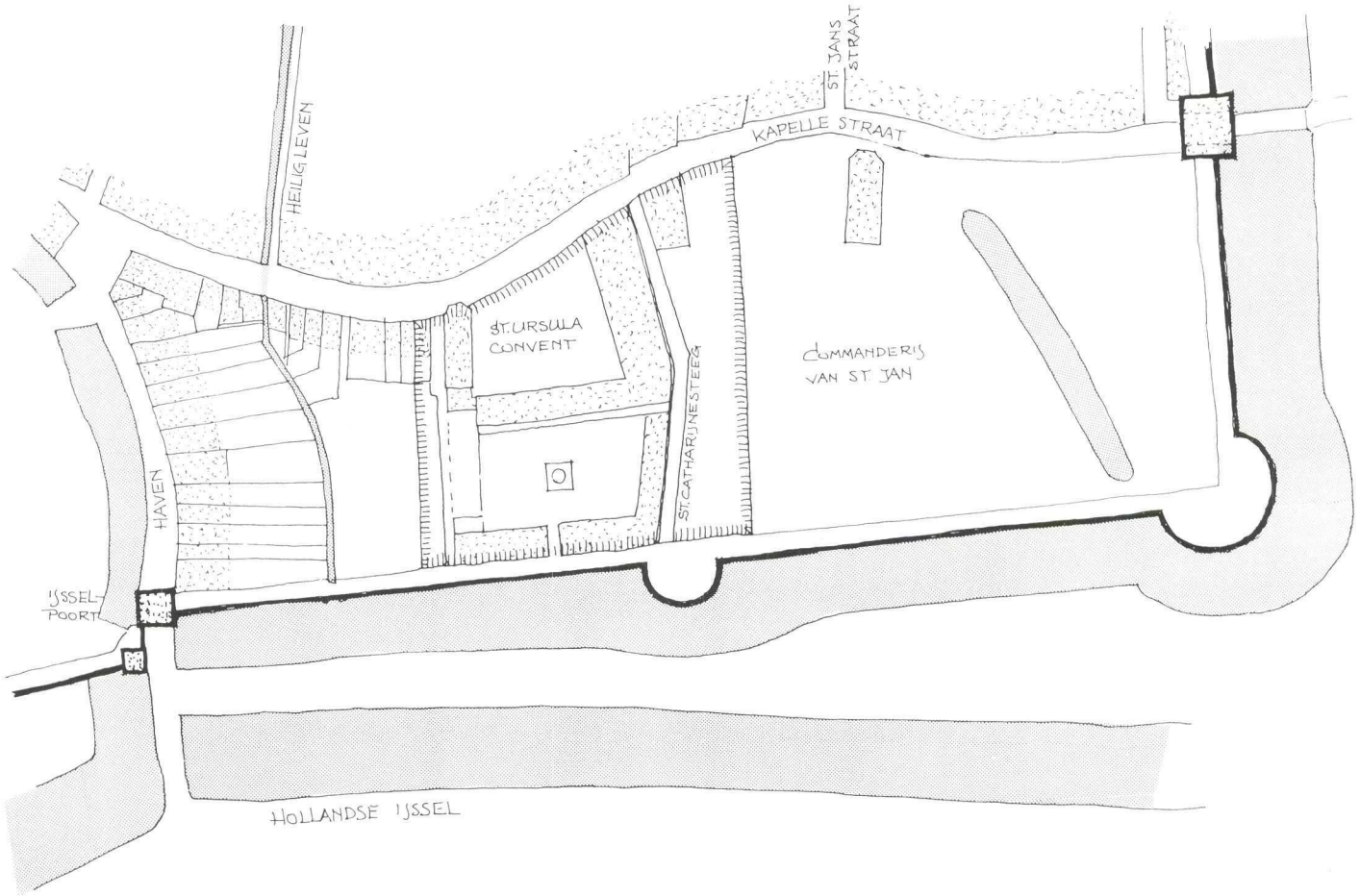


*Omvang van het St. Ursulaconvent in de 16e eeuw.*
*Tekening: W. Annema.*

nikessen zich twee jaar eerder hadden bevonden. Hoe moeten wij ons de gang van zaken voorstellen?
Hiervoor is al betoogd, dat deze notitie over de zusters van Over-Issel aanleiding gaf tot de onwaarschijnlijke opvatting van Van Heussen, dat de uit Schoonhoven afkomstige zusters een tijdlang op het platteland tussen deze stad en Oudewater hebben gewoond voordat ze, onder druk van oorlog, naar Oudewater uitweken. Van Heussen moet hebben gedacht dat met 'Over-Issel' niet het Oversticht, de huidige provincie Overijssel werd bedoeld, maar het gebied dat, vanuit Oudewater gezien, aan de overzijde van de Hollandse IJssel ligt.
Op het eerste gezicht ligt het toch voor de hand om bij de mededeling van het kroniekje aan zusters te denken die uit de provincie Overijssel waren gevlucht.[166] Het staat vast dat de moderne devoten daar tijdens het Utrechts schisma in grote problemen zijn geraakt. Al in 1426 weken de devoten van Deventer, zowel de broeders als de zusters, die door het stadsbestuur voor het blok werden gezet om het interdict te breken, uit naar het nabije Gelre.[167] Voor de aanhangers van de Moderne Devotie in en om Zwolle brak volgens Th. de Vries, de geschiedschrijver van die stad, de moeilijkste periode in 1429 aan.[168] Na de Zoen van Delft, die in de zomer van 1428 aan de Hollandse partijstrijd een einde maakte, vond een geleidelijke toenadering tussen hertog Philips van Bourgondië en 'postulaat' Rudolf van Diepholt plaats, die in januari 1430 uitmondde in het bijleggen van de vete tussen de twee.[169] In de loop van 1429 kwam bij de Zoen van Wageningen ook een eind aan de vijandelijkheden tussen Diepholt en de hertog van Gelre. De IJsselsteden, die ook in de voor Diepholt moeilijke jaren hem hadden gesteund, beschouwden zich als de overwinnende partij en spanden zich nu in om het interdict definitief te beëindigen. Maar de devoten hielden onverminderd vast aan hun loyaliteit aan de paus en wensten dus het interdict te blijven respecteren. Ballingschap was het gevolg. De kloosterlingen van Windesheim weken uit naar Frenswegen in het graafschap Bentheim, die van de Agnietenberg (onder wie Thomas a Kempis) vertrokken naar het Friese Ludingakerke, waar ze een hervorming in de geest van Windesheim doorvoerden. De broeders van het klooster Bethlehem, dat binnen de muren van Zwolle zelf gelegen was, kwamen in Gelre terecht.[170]
Volgens De Vries zouden ook de Zwolse broeders des gemenen levens, die onder de leiding stonden van de bekende Dirk van Herxen, omstreeks deze tijd zijn uitgeweken en na enige omzwervingen in Doesburg zijn beland.[171] Deze broeders hadden tevens de geestelijke leiding over de vijf huizen van zusters des gemenen levens in Zwolle. Hoe verging het deze zusters? Uit de schaarse berichten blijkt, dat zij in deze dagen regelmatig de stad uitliepen naar het klooster Claerwater, dat over de IJssel juist op Gelders gebied lag, om daar de diensten bij te wonen.[172] Een ander bericht, overgeleverd door Jacobus Traiecti, de kronikeur van het Zwolse fraterhuis, is hiermee moeilijk in overeenstemming te brengen: alle devoten, van beiderlei kunne, zouden uit Zwolle zijn verdreven.[173] Zou een groepje van deze zusters inderdaad zijn gaan zwerven en zo in Oudewater zijn beland?
Zekerheid is niet te verkrijgen, maar er zijn toch enkele overwegingen die zich hiertegen verzetten. Eén bezwaar om de zusters van 'Over-Issel' met de Zwolse zusters des gemenen levens in verband te brengen, is hun status: de Zwolse zusters volgden geen enkele regel, terwijl de zusters van Oudewater, zodra ze in de bronnen opduiken, zich aan de derde regel van Franciscus blijken te houden.[174] Het kroniekje van Mariënpoel stelt ook niet het Zwolse stadsbestuur, maar Diepholt zelf verantwoordelijk voor de vervolging waaronder de zusters van 'Over-Issel' te lijden hadden.[175] Maar het belangrijkste obstakel is de datum van het vertrek van Dirk van Herxen en zijn medebroeders. De Vries en Berkenvelder plaatsen dat vertrek, en bijgevolg ook de verweesdheid van de Zwolse zusters, op het jaar 1429.[176] Maar Jacobus Traiecti laat er geen twijfel over bestaan dat in Zwolle een eerste golf van verbanningen, waaronder die van Dirk van Herxen en zijn broeders, al in de jaren 1425-1427 heeft plaats gevonden.[177] Deze eerste Zwolse uittocht was dus gelijktijdig aan de overeenkomstige gebeurtenissen in Deventer.[178] Het relaas van Jacobus

Traiecti wordt bovendien bevestigd door de kroniek van het fraterhuis in Doesburg, dat zijn bestaan juist dankt aan deze uittocht uit Zwolle.[179] Nog onlangs heeft ook Weiler daarom de verdrijving van de Zwolse broeders en hun aankomst in Doesburg in de jaren 1426-1427 geplaatst.[180] Migratie van een groep zusters vanuit Zwolle naar Oudewater is in die jaren echter uitgesloten.
Zolang er over de ontwikkelingen in Zwolle nog zoveel onduidelijkheid bestaat, moet de Zwolse herkomst van de zusters van Oudewater in het midden blijven. In ieder geval is het verstandig te onderzoeken of er ook een andere verklaring mogelijk is. Zo'n alternatieve oplossing zou kunnen zijn, dat we het 'Over-Issel' van het kroniekje van Mariënpoel in het gebied van de heren van Montfoort zoeken. Jan II, de burggraaf van Montfoort, en zijn broers Lodewijk en Willem waren trouwe aanhangers van Jacoba geweest.[181] Jan bekleedde bijvoorbeeld in 1417-1418 het ambt van Hollands tresorier in Jacoba's dienst.[182] Hij was ook de eerste edelman die, na de deelnemende steden, het verbond tussen Jacoba en Rudolf van Diepholt van 14 maart 1427 ondertekende.[183] De heerlijkheid Montfoort was een Stichts leen, maar dat had de burggraven van Montfoort niet belet om vanaf het eind van de veertiende eeuw een steeds grotere rol op het Hollandse toneel te spelen, steeds aan de Hoekse zijde.[184] Anderzijds had de Zoen van Delft, die alleen Hollandse aangelegenheden aanging en dus onder andere voor Oudewater gevolgen had, natuurlijk geen betekenis in het Sticht Utrecht. We zien dan ook dat de vervolging van de kloosters door de partij van Diepholt in 1429 in het Sticht nog voortduurt.[185] En zeker tot aan het eind van 1430 bleef Jan van Montfoort zich onverminderd als partijganger van Diepholt opstellen.[186]
De heerlijkheid Montfoort nam binnen het Sticht Utrecht een tamelijk onafhankelijke positie in. Zij strekte zich over aanzienlijke afstand aan beide oevers van de IJssel uit.[187] Bij de oorspronkelijke belening in 1282 behoorden bij het burggraafschap onder andere ten zuiden van de IJssel de gerechten Heeswijk, Blokland en Willeskop.[188] Aan het begin van de vijftiende eeuw kwamen daar nog verschillende gerechten bij, deels op Stichts, deels op Hollands grondgebied. In 1423 verpandde de ongelukkige Jan van Vliet de heerlijkheden Zuid-Polsbroek en Veer of IJsselveer aan Jan van Montfoort. Omdat hij de panden niet meer kon lossen, kwamen deze dus in Montfoorts bezit: Zuid-Polsbroek als Hollands leen, Veer als leen van Oudmunster en dus Stichts.[189]
Elk van de hier genoemde gerechten, met uitzondering van het Hollandse Zuid-Polsbroek, zou de plek geweest kunnen zijn waar de zusters van Over-Issel voor 1430 verbleven. Met name Willeskop en Veer liggen direct tegenover Oudewater. Nu is het interessant, dat nog in de zestiende eeuw het uit de zusterschap van Over-Issel voortgekomen Sint Ursulaconvent in het bezit was van een aandeel in een stuk land genaamd 'Hoerisoen' in het gerecht Veer.[190] Zou dit de oorspronkelijke woonplaats van de zusters kunnen zijn: op het platteland maar nog onder de rook van de stad Oudewater? Een zeker bewijs is niet te leveren, maar dat men zich ongeveer zó de gang van zaken moet voorstellen, is niet uit te sluiten.

**Besluit**

In de vijftiende eeuw heeft de stad Oudewater nooit meer dan één vrouwenconvent tegelijk binnen zijn muren gehad. Pas met de vestiging van de cellezusters in 1518, het Nieuwe Convent, kwam er een tweede vrouwenklooster bij. Wel heeft het kloostercomplex aan de Kapellestraat achtereenvolgens twee gemeenschappen van vrouwelijke religieuzen gehuisvest, de eerste van omstreeks 1399 tot 1428, de tweede vanaf 1430 tot in de jaren van de Reformatie. Om aan de verwarring in de bestaande literatuur over de identiteit van de verschillende vrouwenkloosters in Oudewater een eind te maken, is in het begin van deze bijdrage de historiografie geanalyseerd.
De rest van het artikel is gewijd aan de ontwikkeling van het eerste convent, tot en met zijn vertrek naar Oegstgeest en de ingebruikneming van de leegstaande gebouwen door een tweede groep zusters. De belangrijkste bronnen voor deze uiteenzetting zijn een necrologium (doden-

boek) en een giftenlijstje met een daaraan voorafgaand kroniekje. Hoewel het bestaan van deze teksten sinds Van Heussen (1714 / 1719) bekend was, zijn na hem de originele handschriften niet meer ingezien. Ze bevinden zich in het archief van het klooster Mariënpoel te Leiden.
Het eerste Ursulaconvent te Oudewater werd vanuit Schoonhoven gesticht als huis van zusters des gemenen levens. In vrij korte tijd maakte het een ontwikkeling naar een kloosterlijk bestaan door: via de derde orde van Franciscus en de besluiting legden de zusters de weg af naar de drie kloostergeloften en de aanvaarding van de regel van Augustinus. Het Ursulaconvent speelde inzoverre een bijzondere rol, dat het het eerste vrouwenklooster werd dat zich aansloot bij het in 1418 gestichte Hollandse Kapittel (Kapittel van Sion).
Deze ontwikkeling was in grote lijnen wel bekend. Nieuw is dat de genoemde bronnen waardevolle informatie verstrekken over de kringen rondom het klooster en ook over de spiritualiteit van de zusters tijdens hun verblijf te Oudewater. Aan de hand van het giftenlijstje kon een milieu van begunstigers, afkomstig uit de bovenlaag van Oudewater en omgeving, worden gereconstrueerd. Leden van het stadsbestuur bewezen het jonge convent weldaden, en ook de Hoekse riddermatige familie Van Vliet liet zich niet onbetuigd. Deze gegevens werpen ook wat meer licht op de geschiedenis van de stad zelf, die voor de vijftiende eeuw met bronnen niet rijk gezegend is. De meeste giften werden gedaan in de vorm van legaten, een aanwijzing voor de toenmalige testamentaire praktijk in Oudewater.
Het giftenlijstje vermeldt ook enkele boektitels, die de constatering toelaten dat de zusters zowel over lekenlectuur als over devote teksten voor meer ingewijden beschikten. Opvallend was dat zij al een exemplaar van het *Epistel naar Eemstein* van Jan van Schoonhoven hadden: een aanwijzing naast andere dat de banden met de bakermat in het Lekstadje werden gecultiveerd.
De goede relatie tussen het klooster en de Oudewaterse bestuurslaag werd verstoord door de partijtwisten van de jaren 1420, vooral toen in 1427 Jacoba van Beieren, die zich van het stadje had meester gemaakt, een verbond sloot met één van de twee pretendenten naar de Utrechtse bisschopszetel, Rudolf van Diepholt. Omdat de zusters van het Ursulaconvent, zoals de devoten in heel het bisdom, voor de pauselijke kandidaat Zweder van Culemborg partij kozen, werd hun positie in korte tijd onhoudbaar. Ze vonden door bemiddeling van de tresorier van Holland Boudijn van Zwieten in 1428 een goed heenkomen naar Oegstgeest, waar ze het klooster Mariënpoel stichtten. Twee jaar later, onder sterk gewijzigde politieke omstandigheden, nam een groep zusters uit 'Over-Issel' bezit van de kloostergebouwen aan de Kapellestraat. Aan de vraag wat we onder 'Over-Issel' hebben te verstaan is het slot van het artikel gewijd: er is iets voor te zeggen dat het om ballingen uit Zwolle gaat, maar tenslotte wordt een lichte voorkeur uitgesproken voor de veronderstelling dat 'Over-Issel' dichter bij Oudewater moet worden gezocht, in het gebied van de heren van Montfoort.

**Noten:**

1. Annema 1984; vgl. Annema 1985.
2. Een bijdrage over dit Nieuwe Convent heb ik in bewerking.
3. Ypma 1949.
4. Van Heussen 1714 II, 191 (Oudewater) en II, 339-352 (Mariënpoel).
5. Van Heussen 1719 I, 195 (Oudewater) met noten op p. 559 (onder andere beknopte weergave van het kroniekje); p. 494-499 (Mariënpoel) met de volledige Nederlandse tekst van het kroniekje op p. 479.
6. Van Heussen en Van Rijn 1719, 410-465 (Mariënpoel) met het kroniekje op p. 457-459.
7. Van Heussen 1719, 497; Van Heussen en Van Rijn 1719, 458.
8. Van Kinschot 1747, 57-81.
9. Van Kinschot 1747, 374-381. De oorkonde (Algemeen Rijksarchief (ARA), Archief kloosters Delfland: Sint Elisabeth in Den Haag, inv.nr. 2) wordt ook afgedrukt in Jongkees 1942, 326-330; vergelijk diens bespreking op p. 99-100. De datum moet, in verband met de paasstijl, worden gelezen als 17 maart 1453.

10. Römer 1854, 563-570 (Ursulaklooster in Oudewater) en 391-400 (Mariënpoel).
11. Römer 1854, 564.
12. Van Zijll 1861, 226.
13. Van Berkum 1762, 418-419; de uitzending van de zusters naar Oudewater volgens het kroniekje, geciteerd naar Van Heussen.
14. Putman 1874, 175-183.
15. Putman 1874, 183.
16. Bots 1883, 366-368. Op p. 367 een verkeerde weergave van Römer.
17. Blijkens de titel boven heel de passage p. 268-285.
18. Van Aelst 1893, 274.
19. Schoengen 1941 I, 162; II, 151.
20. Van Heel 1956, 15-16. Hetzelfde relaas over het Ursulaconvenent ook al in Van Heels naslagwerk over de tertiarissen: Van Heel 1939, 188-190. Nog bij De Boer en Schouten 1965, 177 wordt van in Oudewater gevestigde zusters van Sint Agnes gesproken.
21. Annema 1984, 53.
22. Van Heussen 1719, 195B.
23. Römer 1854, 564; hij heeft wel weet van de derde regel van Franciscus en van de aanvaarding van het kloosterslot.
24. Ypma 1949, 9; 11; 38; 55. Ypma was zich bewust dat ditzelfde klooster zijn bestaan voortzette als het convent Mariënpoel bij Leiden.
25. Van Heussen 1719, 494; 'sanctimonales, quae primum inter Schoonhoven et Aquas veteres sedem habentes, in posterius oppidum ob bella, quae foris grassabantur, provide se receperant'.
26. Römer 1854, 563; Bots 1883, 366.
27. Putman 1874, 183 (met betrekking tot het 'St. Lijsbethconvent'); Schoengen 1941 II, 151.
28. Van Aelst 1893, 269-270.
29. Van Heel 1956, 15-16.
30. Waale 1990, 83. Op enkele kleinere punten van geschil wordt verderop ingegaan.
31. Van Heussen en Van Rijn 1719, 449.
32. Annema 1984, 53 met noot 1. Hij spreek abusievelijk van 'Mariëndal'.
33. Gemeentearchief (GA) Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 888: necrologium (doodboek); inv.nr. 889: 'memorieboec' met op f. 1v het kroniekje en op f. 2 en volgende de legaten en schenkingen. Over Mariënpoel zie Bijleveld 1905; Castenmiller 1981; Van Kan 1981, 298-299; Bontenbal 1997; Doedeijns 1997. In de literatuur over Mariënpoel zijn de teksten uiteraard wel gesignaleerd.
34. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 888.
35. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889.
36. De titel 'Dit ist memorieboec' staat achterop geschreven.
37. F. 1v: kroniekje; f. 2-2v: schenkers voor de verhuizing; f. 3-3v en 4-4v: Van Zwieten; f. 6-7v: aanzienlijken; f.8: verwanten van paters en priorinnen.
38. Ypma 1949, 49-50.
39. F. 2: 'Dit isset dat wi ontfanghen hebben vanden ghenen die ghestorven sijn van deser tijt voert doemen screef 14 ende 20'; zie ook de bijlage bij dit artikel.
40. Simon die Wesemaker en Fye: GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 966 regest 392 d.d. 5 sept. 1422; inv.nr. 1063 regest 400 d.d. 28 jan. 1423 en inv.nr. 962 regest 401 d.d. 29 januari 1423; Alijt Willam Dirc soens: GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 966 regest 392 d.d. 5 sept. 1422.
41. Goudriaan 1992: kroniekje van Emmaüs in het land van Stein; idem 1995a: Den Hem bij Schoonhoven.
42. Goudriaan 1995b, 89-90.
43. Rijksarchief (RA) in Utrecht, Archief Oudmunster inv.nr. 160-2 d.d. 1 sept. 1403; het legaat wordt aan de zusterhuizen overhandigd door bemiddeling van de priesters Nicolaus en Fredericus. Voor het belang van dit testament zie Koorn 1996, 134; voor Gerrit van Bronkhorst: Van den Hoven van Genderen 1994.

44. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889, f. 2.
45. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 888, f. 5: 'sororis nostre Clementie Egidii monialis prime priorisse'.
46. ARA, Archief Graven van Holland inv.nr. 237 f. 142 d.d. 1 sept. 1414; Van Mieris 1756 IV, 300.
47. Van Heussen, 1719, 195B, zonder bronvermelding.
48. Van Aelst 1893, 271.
49. Annema 1984, 64-68.
50. Over de kapel zie Van Mieris 1755 III, 250; een getuigenverklaring d.d. 12 mei 1370 van onderhandelingen in de Catharinakapel te Oudewater tussen de afgevaardigden van de stad Utrecht en van de grafelijkheid van Holland. De kapel, die al in 1326 bestond, zal zijn uitgekozen omdat deze op de grens lag. De heilige Catharina van Alexandrië, van wie de relieken in het beroemde Catharinaklooster in de Sinaï werden bewaard, was bij de Johannieters zeer geliefd: zij was bijvoorbeeld patrones van hun convent in Utrecht. De Catharinasteeg in Oudewater heet uiteraard naar de Johannieterkapel, evenals de Kapellestraat (contra Bots 1883, 3666).
51. Zie Goudriaan 1995b; voor de samenstelling van de groep vooral p. 90.
52. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889, f. 1v-2.
53. De vroegste vermelding van Clementia betreft de aankoop van het huis in de Kapellestraat in 1412. Maar als een Schoonhovense toen nog leiding gaf aan de zusters van Oudewater, zal ze dat wel vanaf het begin hebben gedaan. Van Heussen 1714, 351, en Van Heussen en Van Rijn 1719, 454, vermelden ten onrechte dat Clementia bij haar overlijden in 1440 45 jaar was. Het necrologium (GA Leiden, Archief Kloosters, inv.nr. 888 f. 5) waarop Van Heussen zich baseert, leest: Clementi(a) Egidii ... obiit anno domini 1445 etatis sue ... ' [leeftijd oningevuld]. Voor de buitengewoon lange staat van dienst van Clementie vergelijk die van Machteld Cosijns in Gouda: Goudriaan 1995b, 107.
54. Kroniekje van Sint Agatha, in: Kist 1854, 382: 'dat vander ghemeenten gehieten wordt t heylighe huus'.
55. Van Heussen 1719, 559. Treveis Pietersz was schout blijkens commissiebrief van Jan van Beieren d.d. 26 april 1420: ARA, Archief Graven van Holland inv.nr. 894 f. 79; Van Aelst 1893, 82-83. Hij was zoon van Pieter Avensz blijkens giftgenlijstje. De biechtvader van de zusters in Oudewater heette Jacob Speyert: GA Leiden, Archief Kloosters, inv.nr. 889 f. 2v.
56. Van Heussen 1719, 494.
57. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889, f. 1v.
58. Jansen 1966, 54.
59. Waale 1990, 95-96.
60. Verderop ga ik uitvoeriger op de zusters van Over-Issel in.
61. Goudriaan 1997.
62. Römer 1854, 563.
63. De Boer 1978, 162-164.
64. Van Kalveen 1981, 119; Goudriaan 1995b, 95.
65. Kroniekje: GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889 f. 1v. Oorkonde d.d. 1 sept. 1414: ARA, Archief Graven van Holland, inv.nr. 237 f. 142; Van Mieris 1756 IV, 300.
66. Kroniekje: GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889 f. 1v.
67. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889 f. 2. De gevers en hun gaven worden verderop geanalyseerd.
68. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 873 d.d. 4 nov. 1428.
69. Voor het nu volgende zie Ypma 1949, 1-10; Koorn 1996; Goudriaan 1998.
70. Ypma 1949, 4-6.
71. Ypma 1949, 25.
72. Combinatie van de oorkonde Van Mieris 1756 IV, 300, met de ongedateerde bisschoppelijke oorkonde Muller 1917, nr. 1323.
73. De koop wordt gedaan door 'suster Clemens Gelisdr onse eerste mater in die derde oerde' (kroniekje). Maar de titel van Clementia kan anachronistisch zijn. Strikt genomen hebben we geen bewijs dat ze zich aansloten bij het Kapittel van Utrecht, maar gezien de nauwe band met Clinckaert mogen we daarvan wel uitgaan.
74. Ypma 1949, 8.

75. Muller 1917, nr. 1323.
76. Goudriaan 1995c, 126.
77. Van Mieris 1756 IV, 300.
78. Goudriaan 1995b, 92.
79. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 966 regest 392 d.d. 5 sept. 1422.
80. Ursulakloosters waren er onder meer in Amsterdam, Delft, Enkhuizen, Haarlem, Purmerend, Schiedam en Warmond.
81. De zusters die naar Oegstgeest verhuisden kregen daar Maria als patrones. Dat zal hebben samengehangen met een persoonlijke voorkeur van Boudijn van Zwieten. Bovendien bestond er al een convent van de Elfduizend Maagden in het vlakbij gelegen Warmond.
82. Ypma 1949, 36-37; Goudriaan 1995b, 103-105.
83. Blijkens het oprichtingsprivilege van 14 juli 1418, afgedrukt bij Ypma 1949, 122-127.
84. Resp. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 966 regest 392 en inv.nr. 1063 regest 400. De datum van overgang was tot nu toe alleen indirect bekend. Blijkens Muller 1917, nr. 1337 (ongedateerd) werd het Mariaklooster in Amsterdam bij het Hollands kapittel ingelijfd ná de conventen in Oudewater en Delft; en na Amsterdam kwam het Margarethaklooster in Gouda, en wel op 11 oktober 1423: Taal 1960, 24; vgl. ook Ypma 1949, 38.
85. Ypma 1949, 18-20.
86. Oorkonde d.d. 14 juli 1418: Ypma 1949, 124-125.
87. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 888 (necrologium), 17 jan.: 'Anniversarius sororis nostre Jutte Ricoldi de tercio ordine. Obiit anno domini 1462' (!).
88. Ypma 1949, 30vv en de oorkonde op p. 123-124.
89. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 873 / Van Heussen 1714, 344-345 met vertaling in Van Heussen en Van Rijn 1719, 434-438: oorkonde van 4 nov. 1428 van de pastoor, vgl. de bevestigingsoorkonde van de bisschop d.d. 3 maart 1429: 'Et Dei laudes diurnas ac nocturnas inibi humiliter ac devote dicere et decantare'. Op de vraag of dit het volledig officie inhield, geeft Castenmiller 1981 geen antwoord.
90. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 860; Van Heussen 1714, 340-341; Van Heussen en Van Rijn 1719, 413-419: fundatiebrief d.d. 2 februari 1431. Voor de verhouding tussen het (Troois) mark zilver en de diverse munten zie Bos-Rops 1993, 332-338.
91. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 862; Jongkees 1942, 94-95.
92. Bijleveld 1905, 145 (voor 'Schoonhoven' lees: 'Oudewater').
93. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889 f. 2v.
94. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889 f. 2-2v. Het boekenlijstje is ook gesignaleerd door Meinsma 1902, 264.
95. Carruthers 1988.
96. Tinbergen 1900; Scholtens 1924; Warnar 1993, 37-39.
97. Lub 1962.
98. Lub 1962, 6-7. De Moderne Devotie concentreerde zich juist op de overdenking van het lijden van Christus: Caron 1984.
99. Lub 1962, 7vv.
100. Stooker en Verbeij 1993.
101. Gruys 1968 en 1974.
102. Backes 1995; voor de Getijden van de Eeuwige Wijsheid: Weiler 1984, 27.
103. Vgl. Epiney-Burgard 1984, 86-94, en Weiler 1984, 14; voorliefde van Geert Grote voor het Horologium. Weiler 1984, 21-34: over Grote en de getijden; ibidem, 16-17: typering van Suso en Grote. Dit werk van Weiler geeft de Middelnederlandse tekst van de Getijden van de Eeuwige Wijsheid met een moderne vertaling ernaast. Het getijdenboek van Grote als geheel is uitgegeven door Van Wijk 1940.
104. Alle gegevens in deze paragraaf berusten op het giftenlijstje (GA Leiden, Archief Kloosters, inv.nr. 889, f. 2-2v), tenzij anders vermeld.

105. De gebezigde term is 'goedertierenheit': we vinden die ook in het kroniekje in samenhang met de gunstige voorwaarden waarop de zusters hun eerste pand in de Kapellestraat van heer Jan van Vliet konden kopen.
106. Bangs 1979, 18, met noot op p. 28 vat echter deze 'casse' op als een drieluik van houtsnijwerk ('carved wooden triptych').
107. Zowel Clemeyns Gheryt Rampen als Lijsbet Brunen gaven een half hoet haver. Een hoet is ongeveer 1000 liter: Verhoeff 1983, 106.
108. Het feit dat de oorkonden zich nog in het archief van Mariënpoel bevinden wijst erop, dat het klooster na de verhuizing deze landerijen niet heeft afgestoten, hoewel ze op grote afstand van het klooster waren komen te liggen.
109. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 966 reg. 392 d.d. 5 sept. 1422.
110. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 1063 reg. 400 d.d. 28 jan. 1423 resp. inv.nr. 962 reg. 401 d.d. 29 jan. 1423.
111. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 966 reg. 392 d.d. 5 sept. 1422.
112. Blijkens een lijftochtoorkonde d.d. 16 sept. 1385, die zich in het kloosterarchief bevindt: GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 1056, regest 73.
113. Slechts bij enkele inschrijvingen staat er met zoveel woorden bij dat het om jaarlijkse eeuwige renten ging: die van Pieter Avensz en die van Simon Weesmaker. Voor vrome legaten en de daarbij gebezigde terminologie ('testament', 'bespec', 'aelmis') vergelijk de praktijk in Amsterdam omstreeks dezelfde tijd: De Melker 1995.
114. Oorkonde d.d. 18 juli 1424: ARA, Archief Graven van Holland inv.nr. 213, f. 50; Van Aelst 1893, 273 Margriet Gerritsdr van der Mersche.
115. Goudriaan 1995b, 90.
116. Rietstap 1887, 288, op grond van een handschrift dat in de achttiende eeuw (!) bij de familie Van Adrichem opduikt.
117. ARA, Archief Graven van Holland, inv.nr. 226, f. 5v.
118. RA Utrecht, Archief Oudmunster inv.nr. 1311 d.d. 23 april 1392; zie Muschart 1945/6, 123-124.
119. Van Mieris 1755 III, 676 d.d 9 mei 1398. Voor deze persoon zie ook Plomp 1972, 54-55.
120. Zie noot 55.
121. Plomp 1985, 72.
122. Van Aelst 1893, 409.
123. Van Aelst 1893, 409. Deze datum is vrij laat, maar men moet bedenken dat we slechts voor enkele jaren de namen van schepenen kennen. Dirk kan de functie al eerder hebben bekleed. Minder waarschijnlijk is de connectie met de riddermatige familie Van Zijl, die besproken wordt door Kam 1964: van deze familie is geen bijzondere relatie met Oudewater en omgeving bekend geworden.
124. Giftenlijst: het item 'Aecht Dirc van Sijl sijn dochter' koppelt Aecht aan Simon Weesmaker en Fye. Het volgende lemma brengt nog Jacob Aernt soen en zijn ouders Aernt van Hove en Aecht met Aecht Dirc van Zijl(s vrouw) in verband. Misschien was Fye eerder gehuwd geweest met Aernt van Hove, zodat Jacob Aernt soen Aecht Dirc van Sijl zijn (half)zuster kan noemen. De precieze relatie blijft een beetje duister.
125. Op grond van vermoede verwantschap met Laurentius Theotrici (Lourens Dirksz) Rampen, die in 1403 wordt genoemd als collator van het Onze-Lieve-Vrouwe-altaar in de kerk van Oudewater: Van Heussen 1719, 195b.
126. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 966 reg. 392, inv.nr. 1063 reg. 400 en inv.nr. 962 reg. 401.
127. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889, f. 1v.
128. Andriessen 1933, 126-128. Voor deze genealogische kroniek zie Carasso-Kok 1981, nr. 148.
129. Kooiman en Van Schaik 1993.
130. Andriessen 1933, 126-128.
131. Gemeente-archief (GA) Oudewater, Oud Archief inv.nr. 130 d.d. 7 aug. (zaterdag na St. Pieter in de oogst) 1395; Putman 1896, 220-222. Dit recht hernieuwd bij oorkonde van 5 april 1461, afgedrukt door Putman 1896, 220-222. De toekenning van dit recht in 1395 (misschien ook al bij hernieuwing) zou kunnen samenhangen met de herbouw van het koor omstreeks die tijd: Janse en Van Straalen 1969, 30.
132. GA Oudewater, Oud Archief inv.nr. 130.
133. Andriessen 1933, 127; de heiligendag 'in die sancti Nicolai in mense julii' heb ik niet kunnen thuisbrengen.
134. Voor de nu volgende mededelingen over Jan van Vliet zie Dek 1954, 60 en de daar vermelde bronnen.

135. Huwelijkse voorwaarden Schoonhoven d.d. 9 okt. 1411: ARA, Archief Heereman van Zuydtwijck, inv.nr. 983: kopie uit een register van de kamer van Holland, gemaakt in 1562.
136. Van Mieris 1756 IV, 656-658 d.d. 20 sept. 1422 (twee oorkonden, één uitgevaardigd door Jan van Beieren, één door Margriet van Bourgondië).
137. Van Mieris 1756 IV, 729-730; Prevenier en Smit 1987, nr. 1061; Van Gouthoeven 1636, 448. Zie ook Brand 1996, 81.
138. Andriessen 1933, 128.
139. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889 f. 3: 'Int jaer ons Heren 1428 opten 20. dach in die maert, doe quamen onse susteren eerst te Leyden; ende dit sijn die aelmissen ende weldaden die wi sint ontvangen hebben'. Ook afgedrukt: Van Heussen en Van Rijn 1719, 459. Van Heussen 1719, 195B maakt melding van een oorkonde van bisschop Zweder van 20 maart 1428 en wordt gevolgd door Van Aelst 1893, 273. Maar een dergelijke oorkonde is niet voorhanden: blijkbaar haalt Van Heussen de oorkonde van 3 maart 1429 - zie hierna - en de door het 'memorieboek' opgegeven datum voor de verhuizing door elkaar. Met een mogelijk gebruik van de paasstijl behoeven we geen rekening te houden: deze was in die tijd noch te Utrecht, noch te Leiden in gebruik. Op de verhuizing van Oudewater naar Leiden/Oegstgeest wordt ook ingegaan door Bontenbal 1997, 7-10.
140. ARA, Archief Graven van Holland inv.nr. 216, f 31. Het stuk zelf is niet gedateerd, maar het voorafgaande stuk is van 21 april, het volgende van 22 april. Dit archiefstuk wordt al door Van Mieris IV, 908, naar Van Kinschot, afgedrukt, maar met de vage datum '1427 of 1428'. Dit heeft tot onnodige speculaties over het precieze tijdstip aanleiding gegeven, bijvoorbeeld bij Rómer 1854, 565 noot 3: de nonnen moeten in 1431 al zo'n vier jaar in Leiden zijn geweest, want blijkens de volmacht van 1427/1428 waren ze er toen ook al.
141. Van Heussen 1714, 339.
142. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 873, reg. 471 (pastoor) en 477 (bisschop); inv.nr. 858 f. 11. Van Heussen 1714, 344-345; Van Heussen en Van Rijn 1719, 434-439.
143. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 858, f. 378; Van Heussen 1714, 347.
144. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 859 (concept) en 860 (akte), regesten 511 en 512. Van Heussen 1714, 340-341; Van Heussen en Van Rijn 1719, 413-419.
145. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 873: 'paupertatis articulus ac scismatis et rebellionis in civitate et dioecesi nostris ... jam vigentium incommoda'. Van Heussen 1714, 494 citeert uit de bisschoppelijke oorkonde de woorden 'metu paupertatis, schismatis et rebellionis'; vermoedelijk een zelfde slordigheid als ten aanzien van de datum van deze oorkonde.
146. Een goede beknopte uiteenzetting: Van Aelst 1893, 94.
147. Voor het nu volgende zie Jansen 1976, 68-78; Van Gent 1997.
148. Gemeente-archief (GA) Utrecht, Oud Stadsarchief I, 461; Muller 1896, 707; Prevenier en Smit 1987, nr. 1155.
149. Voor het Utrechts schisma zie Post 1933, vooral 152-157; Van der Linden 1957, 103-106; Van Gelderen 1980.
150. Deze uitleg van het interdict naar Nolet en Boeren 1951, 145-146; Van Gelderen 1980, 27.
151. Van Gelderen 1980, 30.
152. Hulshof 1913, 406.
153. Muller 1917, nr. 2539 d.d. 3 mei 1427.
154. Vgl. Muller 1917, nr. 2563 d.d. 3 juni 1428: Diepholt vrijwaart het stadsbestuur van Schoonhoven, dat hem een geestelijke ter executie had uitgeleverd, voor de eventuele gevolgen.
155. Van Mieris 1756 IV, 793 d.d. 13 okt. 1425.
156. ARA, Archief Graven van Holland inv.nr. 215 f 20: 22 dec. 1425.
157. Van Mieris 1756 IV, 886-887 d.d. 16 april 1427.
158. Ypma 1949, 40-43; Van Dijk 1987, 179.
159. Ypma 1949, 126-127.
160. Hulshof 1913, 407.
161. Over het isolement van de zusters in het Meester Geertshuis te Deventer in vergelijkbare omstandigheden: De Man 1919, 67-87.
162. Goudriaan 1995c, 129; idem 1995b, 107. Vgl. het klooster van de regulieren te Utrecht: Hulshof 1913, 413.

163. Hulshof 1913, 408; Jongkees 1942, 44.
164. Van Kan 1981, 288.
165. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889 f. 1v.
166. Zo Annema 1984, 53.
167. Van Gelderen 1980, 30.
168. De Vries 1954, 108-110; gevolgd door Berkenvelder 1971, 47-48.
169. Zie ook Jongkees 1942, 62.
170 Tot zover is deze voorstelling van zaken in overeenstemming met het *Chronicum Windeshemense:* Grube 1886, 333-335; vgl. ook 402-405: hervorming van Ludingakerke.
171. De Vries 1954, 109; Berkenvelder 1971, 47-48.
172. De Vries 1954, 110.
173. Schoengen 1908, 84: 'Religiosi ergo et omnes devoti utriusque sexus nolebant divina celebrare ... crudeliter valde primum expulsi fuerunt a monasteriis et civitatibus'.
174. Zie de in noot 9 vermelde oorkonde met de voor Oudewater bestemde kopie.
175. GA Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889 f. 1v.
176. De Vries 1954, 109; Berkenvelder 1971, 47.
177. Schoengen 1908, 84.
178. Van Gelderen 1980, 30.
179. Weiler 1974, 11-12.
180. Weiler 1997, 32 en 110-111
181. Van der Linden 1957, 91-106.
182. Van der Linden 1957, 94.
183. Zie noot 148.
184. Van der Linden 1957, 35vv.
185. Muller 1917, nr. 2601.
186. Zie Van der Linden 1957, 115-116, met informatie over de merkwaardige politieke draai die Jan aan het eind van dat jaar maakte.
187. De vraag of de heren van Montfoort de hoge heerlijkheid bezaten kan hier buiten beschouwing blijven: Van der Linden 1957, 5vv; 101.
188. Van der Linden 1957, 5.
189. Van der Linden 1957, 113.
190. GA Oudewater, Oud Archief inv.nr. 135 (renteboek Sint Ursulaconvent) f 57. Vergelijk ook Van Aelst 1893, 285: verpachting d.d. 13 jan. 1536.

**Bibliografie kloosters Oudewater**


Aelst, A.C. van, *Schets der staatkundige en kerkelijke geschiedenis en van den maatschappelijken toestand der stad Oudewater tot hare inneming en gedeeltelijke verwoesting in 1575* (Gouda 1893).

Andriessen, W.F. ed., *Historia dominorum de Teysterband, Arckel, Egmonda, Brederoede, Ysselsteyn etc.* (diss. Universiteit van Amsterdam; Purmerend 1933).

Annema, W., 'Het St. Ursulaconvent en haar kapel te Oudewater', *Heemtijdinghen* 20 (1984) 53-83.

Annema, W., 'Middeleeuwse St. Ursulakapel nu politiebureau', *Heemschut* 62 (1985) 222-223.

Backes, H., 'Heinrich Seuse', *Lexikon des Mittelalters* VII (München 1995) 1801-1803.

Bangs, J.D., *Cornelis Engebrechtsz.'s Leiden. Studies in cultural history* (Assen 1979).

Berkenvelder, F.C., 'Zwolle ten tijde van Thomas a Kempis' in: *Bijdragen over Thomas a Kempis en de Moderne Devotie* (Brussel en Zwolle 1971) 38-53.

Berkum, H. van, *Beschrijving der stadt Schoonhoven* (Gouda 1762).

Boer, A.W. den, en J. Schouten, *Oud Oudewater* (Oudewater 1965).

Boer, D.E.H. de, *Graaf en grafiek. Sociale en economische ontwikkelingen in het middeleeuwse 'Noordholland' tussen plm. 1345 en plm. 1415* (diss. Leiden 1978).

Bontenbal, A.G., 'Mariënpoel, de observantie van de clausuur in een Hollands klooster' (niet gepubliceerde doctoraalscriptie RU Leiden 1997).

Bos-Rops, J.A.M.Y., *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433* (diss. RU Leiden; Hilversum 1993).

Bots, P.M., *De oude kloosters en abdijen van het tegenwoordige Bisdom van Haarlem* (Rijsenburg 1883).

Brand, Hanno, *Over macht en overwicht. Stedelijke elites in Leiden (1420-1510)* (diss. RU Leiden; Leuven en Apeldoorn 1996).

Bijleveld, W.J.J.C., 'Het nonnenklooster Mariënpoel en de stichter Boudewyn van Swieten', *Leidsch Jaarboekje* 2 (1905) 138-178.

Carasso-Kok, M., *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen. Heiligenlevens, annalen, kronieken en andere in Nederland geschreven verhalende bronnen* (Den Haag 1981).

Caron, M.L., 'Ansien doet gedencken: de religieuze voorstellingswereld van de moderne devotie' in: *Geert Grote en de moderne devotie* (Utrecht 1984) 25-42.

Carruthers, L., 'Laurens of Orleans and the Somme le roi', *Vox Benedictina* 5 (1988) 190-200.

Castenmiller, M., 'Het dagelijks leven in een middeleeuws klooster', *Leids Jaarboekje* 73 (1981) 27-38.

Dek, A.W.E., *Genealogie der graven van Holland* (diss. Univ. van Amsterdam; 's-Gravenhage 1954).

Dijk, R.Th.M. van, O.Carm., 'De bestuursvorm van het Kapittel van Sion. Hollands verzet tegen het Windesheims centralisme', *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 29 (1987) 166-191.

Doedeijns, C., 'Mariënpoel, incomen ende uuytgegeven' (niet gepubliceerde doctoraalscriptie RU Leiden 1997).

Epiney-Burgard, G., *Gérard Grote (1340-1384) et les débuts de la Dévotion Moderne* (Wiesbaden 1970).

Gelderen, H. van, '"Gi sult uuter stat trecken": godsdienstige gevolgen van het Utrechtse schisma (1423-1449) en de houding van de bevolking', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1980) 26-43.

Gent, M.J. van, 'Vijftien mannen achter Jacoba van Beieren', *Holland* 29 (1997) 127-142.

Goudriaan, K., 'Het elfde klooster. Over een handschrift afkomstig uit het convent Emaus in het

Land van Stein' in: N.D.B. Habermehl e.a. ed., *In de stad van die Goude* (Delft 1992) 87-122.
Goudriaan, K., 'Een kroniekje van het klooster Sint-Michiel-in-Den-Hem' in: F.H.J. van Aesch e.a. ed., *Het klooster Sint Michiel in Den Hem buiten Schoonhoven.* Historische Encyclopedie Krimpenerwaard 20 (1995) 7-17 [= Goudriaan 1995a].
Goudriaan, K., 'Willem Clinckaert en de eerste jaren van het klooster Den Hem' in: Van Aesch e.a. ed., *Het klooster Sint Michiel in Den Hem,* 85-113 [= Goudriaan 1995b].
Goudriaan, K., 'Gouda en de Moderne Devotie', *Historisch Tijdschrift Holland* 27 (1995) 119-141 [=Goudriaan 1995b].
Goudriaan, K., 'Holland gewonnen voor de Moderne Devotie', *Madoc* 11 (1997) 130-141.
Goudriaan, K., 'De derde orde van Sint Franciscus in het bisdom Utrecht', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 1 (1998) 205-260.
Gouthoeven, W. van, *D'oude chronycke ende historie van Holland (met West-Vriesland), van Zeeland ende van Utrecht* (Den Haag 1636).
Grube, K., *Des Augustinerpropstes Iohannes Busch Chronicon Windeshemense und Liber de reformatione monasteriorum* (Halle 1886).
Gruijs, A., 'Jan Dirks van Schoonhoven' in: *Nationaal Biografisch Woordenboek* III (Brussel 1968) 782-797.
Gruijs, A., 'Jean de Schoonhoven' in: *Dictionnaire de Spiritualité* VIII (Parijs 1974) 724-735.
Heel, D. van, 'De tertiarissen van het Utrechtsche Kapittel', *Archief Aartsbisdom Utrecht* 63 (1939) 1-382.
Heel, D. van, 'De Katholieken te Oudewater I', *Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden* 22 (1956) 9-39.
Heussen, H.F. van, *Batavia sacra sive Res gestae apostolicorum virorum qui fidem Bataviae primi intulerunt.* II delen (Brussel 1714).
Heussen, H.F. van, *Historia episcopatuum foederati Belgii* I (Leiden 1719).
Heussen, H.F. van en H. van Rijn, *Oudheden en gestichten van Rijnland* (Leiden 1719).
Hoven van Genderen, A.J. van den, 'Gerrit van Bronkhorst (1320/1340 - 1412), kanunnik en steunpilaar van de Moderne Devotie' in: *Utrechtse biografieën. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechters* I (Amsterdam/Utrecht 1994) 31-34.
Hulshof, A., 'De reguliere kanunniken te Utrecht en hun prior Johannes Passert tijdens het Utrechtsche schisma', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 34 (1913) 405-475.
Janse, H. en Th. van Straalen, 'De kerk van Oudewater', *Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 68 (1969) 29-40.
Jansen, H.P.H., *Jacoba van Beieren* (Den Haag 1976).
Jongkees, A.G., *Staat en kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen 1425-1477* (diss.; Groningen en Batavia 1942).
Kalveen, C.A. van, 'Problemen rond de oudste geschiedenis van het fraterhuis en van het Nieuwe gasthuis te Amersfoort', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1981) 101-124.
Kam, J.G., 'Van Zijl', *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* 18 (1964) 181-222.
Kan, F.W.J. van, 'Boudijn van Zwieten, tresorier van Holland', *Holland* 13 (1981) 288-305.
Kinschot, G.R. van, *Beschryving der stad Oudewater* (Delft 1747).
Kist, N., 'De oorsprong en opkomst van het S. Aagte-klooster te Delft', *Nieuw Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* [Kist-Royaards] 2 (1854) 377-399.
Kooiman, M.A. en J.W.C. van Schaik, 'Het slot Vliet te Oudewater', *Heemtijdinghen* 29 (1993) 80-84.
Koorn, F.W.J., 'Het kapittel van Utrecht' in: A.J. Hendrikman e.a. ed., *Windesheim 1395-1995. Kloosters, teksten, invloeden. Voordrachten gehouden tijdens het internat. congres '600 jaar kapittel van Windesheim' 27 mei 1995 te Zwolle* (Nijmegen 1996) 131-142.

Linden, M.P. van der, *De burggraven van Montfoort in de geschiedenis van het Sticht Utrecht en het graafschap Holland (plm. 1260-1490)* (diss. Universiteit van Amsterdam; Assen 1957).
Lub, J.J., *Sinte Augustijns Hantboec. De Middelnederlandse vertalingen van het aan Augustinus toegeschreven manuale* (diss. Utrecht; Assen 1962).
Man, D. de, ed., *Hier beginnen sommige stichtige punten van onsen oelden zusteren* (Den Haag 1919).
Meinsma, K.O., *Middeleeuwsche bibliotheken* (diss. Amsterdam 1902).
Melker, B.R. de, 'De vroegste testamentaire praktijk in Amsterdam' in: B.R. de Melker en M.B. de Roever (ed.), *Van polder tot polis. Liber amicorum voor drs. P.H.J. van der Laen. Jaarboek Amstelodamum* 87 (Amsterdam 1995) 107-130.
Mertens, Th. e.a., *Boeken voor de eeuwigheid. Middelnederlands geestelijk proza* (Amsterdam 1993).
Mieris, F. van, *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland* III (Leiden 1755) en IV (Leiden 1756).
Muller Fzn, S., *Regesten van het archief der stad Utrecht* (Utrecht 1896).
Muller Fzn, S., *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722-1528).* IV delen (Utrecht 1917-22).
Muschart, R.T., 'Wapen van de familie Speijart van Woerden', *Nederlandsche Leeuw* 63 (1945/6) 123-124.
Nolet, W. en P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen* (Amsterdam 1951).
Overvoorde, J.C., *Archieven van de kloosters te Leiden.* II delen (Leiden 1917).
Plomp, N., *Woerden 600 jaar stad* (Woerden 1972).
Plomp, N., 'Drie eeuwen Van der Heede's in het Oosten van Holland', *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* 39 (1985) 53-100.
Post, R.R., *Geschiedenis der Utrechtse bisschopsverkiezingen tot 1535* (Utrecht 1933).
Prevenier, W. en J.G. Smit ed., *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544* I: *1276-1433,* tweede stuk: *Teksten.* RGP Grote serie 202 (Den Haag 1987).
Putman, J., 'Aanteekeningen betreffende de R.K. gemeente van Oudewater [wisselende titels)', *Bijdragen Bisdom Haarlem* 2 (1874) 161-185; 3 (1875) 304-307; 8 (1880) 86-91; 10 (1882) 282-289; 13 (1886) 228-251; 411-418; 14 (1887) 247-267; 17 (1891) 1-13; 181-186; 21 (1896) 220-248.
Rietstap, J.B., *Wapenboek van den Nederlandschen adel* II (Groningen 1887).
Römer, R.C.H., *Geschiedkundig overzigt van de kloosters en abdijen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland.* II delen (Leiden 1854).
Schoengen, M. (ed.), *Jacobus Traiecti alias De Voecht, Narratio de inchoatione domus clericorum in Zwollis.* Werken Historisch Genootschap, derde serie 13 (Amsterdam 1908).
Schoengen, M., *Monasticon Batavum.* III delen met Supplement op Deel I door D. de Kok (Amsterdam 1941-1942).
Scholtens, H.J.J., 'Jan van Brederode, convers bij de karthuizers bij Diest', *Historisch Tijdschrift* 3 (1924) 8-29.
Stooker, K. en Th. Verbeij, "Uut Profectus'. Over de verspreiding van Middelnederlandse kloosterliteratuur aan de hand van de 'Profectus religiosorum' van David van Augsburg' in: Mertens, *Boeken voor de eeuwigheid,* 318-340.
Taal, J., *De Goudse kloosters in de middeleeuwen* (diss. Nijmegen; Hilversum 1960).
Tinbergen, D.C. ed., *Des Coninx Summe* (Leiden 1900).
Verhoeff, J.M., *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1983).
Vries, Th.J. de, *Geschiedenis van Zwolle* I: *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad tot de invoering der reformatie* (Zwolle 1954).

Waale, M.J., *De Arkelse oorlog 1401-1412. Een politieke, krijgskundige en economische analyse* (Hilversum 1990).
Warnar, G., 'Biecht, gebod en zonde. Middelnederlandse moraaltheologie voor de wereldlijke leek' in: Mertens e.a., *Boeken voor de eeuwigheid,* 36-51.
Weiler, A.G. ed., *Necrologie, kroniek en cartularium c.a. van het fraterhuis te Doesburg (1432-1559)* (Leiden 1974).
Weiler, A.G. ed., *Getijden van de eeuwige wijsheid naar de vertaling van Geert Grote* (Baarn 1984).
Weiler, A.G., *Volgens de norm van de vroege kerk. De geschiedenis van de huizen van de broeders van het Gemene leven in Nederland* (Nijmegen 1997).
Wijk, N. van, ed., *Het getijdenboek van Geert Groote naar het Haagse handschrift 133 E 21* (Leiden 1940).
Ypma, E., *Het generaal kapittel van Sion. Zijn oorsprong, ontwikkeling en inrichting* (diss. Nijmegen; Nijmegen en Utrecht 1949).
Zijll Jz, W.C. van, *Oudewater en omtrek, geologisch, mythologisch en geschiedkundig geschetst* (Oudewater 1861).

**Bijlage**

Kroniekje

*Gemeente-archief Leiden, Archief Kloosters inv.nr. 889 f. 1v*[1]

Item int jaer ons Heren mccc xcic doe sende her Vrederijc, die biechter der susteren van Scoenhoven op die Oude Haven, ende her Claes, biechter der susteren van Sunte Agnieten[2] Scoenhoven in die Koestraet, die eerste susteren uut horen husen, daer onse susteren voert uut ghesproten sijn. Ende alre eerst vergaderden si int Heilige Leven te Oudewater, ende daer na vergaderdse Pieter Aven soen over die sluse.
Item daerna int jaer ons Heren mcccc ende xii doe coft suster Clemens Gelis dochter onse eerste mater in * die derde oerde, gheboren van eerbaren ouders van Scoenhoven, die husinghe die den her van Vliet toe hoorde, die stont in die Capelstraet, daer hi ons goedertierenheit in bewijsde om bede wil sijnre vrouwen, die hoor suster Ariaen Jans dochter in onse cloester brocht. * Item in corten jaren daer na scoet Jan Melisz husinge boven uut dattet up onse werf vallen woude, dat ment mit balken onderscoerde, ende dese husinge coften wi, ende van dat voirhuis an die straet wort ons capel ghemaect, ende after daer an onse buten huus. Item after teghen die stede muer langhes onse werf liet wi een stenen huus tymmeren, daer wi in weefden, bacten ende brouden, ende torfden ende verkenscot. Item daer voer dat huus stont enen sconen put die wi lieten graven, daert water in ende uut vloeyde ende ebbede, door een zijl uut der Ysel. Item besiden den put had wi enen sconen viver laten graven, daer wi visch in helden. Item an die ander zide van onse werf coften wi her Bertelmeus husinge, onse cureyt, dat was ons priesters husinge, onse reventer ende sieccamer ende koken. Item oec coften wi Ouwerogs husinghe mit enen berch, daer susteren in woenden die die beesten ende tsuvel bewaerden, die door een poort mit een slot in quamen eten. Item noch coften wi ii husinge, dat voorhuus stont an die Capelstraet ende dat afterhuus stont an onse werf, mit een berch.

* Item int jaer ons Heren mcccc ende xxx coften die susteren van Over Issel al dese voerscreven husen mitten erfrenten daer wise mede ghecoft hadden ende mitten lijfrenten die wi daer op vercoft hadden. Dese voerscreven susteren worden verdreven van Diephout om bisscop Sweers willen, die te Uuttrecht bisscop ghecaren[3] was ende van Diephout uut verdreven wort.

## Giftenlijst

*Gemeente-archief Leiden, Archief Kloosters inv. 889 f. 2-2v.*

Dit isset dat wi ontfanghen hebben vanden ghenen die ghestorven sijn van deser tijt voert doemen screef mcccc ende xx.
Item int jaer ons Heren mcccc ende xiii sterf Peter Ave soen op Sunte Lambrechts avont, die onse susteren eerst versamende. Behalven menigherhande goelicheit die hi ons dede so gaf hi ons xxv nobel ende vijf pont tsjaers ewighe renten xv groot voer een pont.
Item Terfeise sijn soen ende Korstijn Terfeysen.
Item Leye Witten dochter sterf int jaer ons Heren mcccc ende xviii op Sunte Katrinendach. Si gaf ons in aelmissen xviii Engelsche nobel.
Item int jaer ons Heren mcccc ende xv sterf Hildegont Jacob Symons soens iiii dage voer Sunt Jan: si besprac ons v nobel.
Item Willam Dirc soen sterf int jaer ons Heren mcccc ende xvi op Sunte Marcus dach: ii scilde in testament.
Item Alijt Willam Dirc soens sijn wijf si sterf int jaer ons Heren mcccc ende ende[4] xxxv op Sunte Pancraes avont: si gaf ons ii nobel in testament.
Item int jaer ons Heren mcccc ende xx sterf Harman Ghise: hi besprac ons xii scilde in testament.
Item int jaer ons Heren mcccc ende xx sterf Alijt Aernts: si besprac ons in testament iii nobel ende een sulveren scael van acht loot.
Item int jaer ons Heren mcccc ende xxii sterf Symon Weesmaker, ende Fye sijn wijf iii jaer daer na. Si was onse aenghenomen suster, ende si sterf onder onse susteren op Sunte Bertholomeusavont. Hi gaf ons een viertel lants ende enen halven nobel tsjaers ewighe renten ende dat cleyn glas in ons koer van vi scilde.
Item Aecht Dirc van Sijl sijn dochter iiii scilde in testament.
Item Jacob Aernt soen gaf ons in testament ii stucken vander Ewigher Wijsheit, Sunte Pouwels epistolen, een Conincs Summa, een Profect in pappier gescreven ende die Epistel * van Eemsteyn mit die Miserere mitter glosen. Ende hi gaf ons xii Aernemsche gulden om dat wi sijnre vader ziel Aernt van Hove ende sijnre moeder Aechten gedencken souden [f. 2v] ende sonderlinge sijnre liever suster ziel Aecht Dirc van Zijl.
Item Jutte Amelonx van Campen: int jaer ons Heren mcccc ende xx coft si renten an ons x [in margine: Aernemsche] gulden des jaers, daer si niet of en buerde, want si sterf binnen den jaer. Si coft x om een, wi buerden daer of c Aernemsche gulden.
*[5] Item Jan van der Hee in aelmoesen iii scilde.
Item Aechte Hugen een gouden nobel in testament.
Item van Gheertruut Jan Otterspoer in testament ii nobel ende een Aernemsche gulden.
Item van her Jacob Speyert die onse biechtvader plach te wesen een nobel in testament.
Item suster Korstijn besprac ons al dat si hadde, ende ons volchde een goet bedde ende een deken ende een dubbelde huyke ende tander en mocht ons niet volgen.

Item Hildegont Aernts vander Meye iii Beyersche gulden ende ix ellen goet swarts.
Item Yent Daniels ii scilde ende een Aernemsche gulden.
Item van Gheryt vander Mars in testament iiii scilde ende van sijn soen een croen ende een pont.
Item Clemeyns Gheryt Rampen een half hoet havers.
Item Aecht Jans Brunen een croen ende een Rijnsche gulden.
Item Lijsbet Brunen een Vrancrijcsche scilt ende een half hoet havers in testament.
Item Alijt Dirc Tyelmans soen dochter een Aernemsche gulden ende een waskaers.
Item Leuwe Visschers moeder een scael van viii loot.
Item van Claes Karreboen[6] in testament een Aernemsche gulden. Ende hi heeft ons ghegeven Sunte Augustijns hantboec ende een besloten pappieren boec mit veel goeder leer ende enen steen ijnt op te wriven.
Item van die oude vrouw van Vliet in testament een wel ghecierde casse mit ii dueren vol ghecyerts heylichdoms.
Item Wobbe van Boemel die mit ons plach te woenen: si gaf ons bi horen leven een goet Ewangeli boec ende een Profect in hout gebonden, om dat wi bidden souden voer hoer ende voer hoer ouders ende hoer vriende.
Item Machtelt Witten heeft ons veel goedertierenheit ghedaen an onser capellen ende an een casufel ende anders.

**Noten:**

1. In deze editie is een gematigd kritische methode toegepast. De oorspronkelijke spelling is gehandhaafd, behalve in die gevallen waarin een i functioneert als de consonant j en een u als een v. Hoofdletters en leestekens zijn gemoderniseerd, afkortingen zijn stilzwijgend opgelost. Bovengeschreven woorden worden met onderstreping gemarkeerd. Handwisseling wordt door een asterisk * aangegeven.
2. Het woord 'te' is weggevallen.
3. Lees: ghecoren.
4. Lees éénmaal 'ende'.
5. Hier keert de eerste hand terug.
6. Of: 'Karreboem'.